

SMITH, MARX VE SCHUMPETER'İN UYGARLIK SÜRECİ ÜZERİNE GÖRÜŞLERİ

EVİRİMSSEL YAKLAŞIMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI¹

Von Heinz D. Kurz²

I. GİRİŞ

Joseph A. Schumpeter, tarihsel gelişmelerin açıklanmasında ekonomik unsuru vurgulayan ilk sosyal bilimci [Sozialtheoretiker] değildir. Bunu yapanların listesi uzundur ve Schumpeter'in ilham kaynağı olarak büyük saygı duyduğu Karl Marx'ın yanı sıra hakkında defalarca eleştirel ve hatta aşağılayıcı yorumlarda bulunduğu Adam Smith de bu listeye dahildir. Marx'ın Smith hakkındaki yargısı da pek övgü dolu değildir ve Smith'in ele aldığı olguların özüne inemediği, aksine yüzeysel kaldığı yönünde bir suçlamada bulunur. Artık bu üç yazarla ilgilenmiş neredeyse hiç kimse Marx ve Schumpeter'in Smith'e yönelttikleri eleştirinin bir şekilde haklı olduğunu inkâr etmiyor – ona atfedilebilecek bazı hatalar çok barizdir. Ancak bu durum, İskoçyalı'nın çalışmaları bağlamında, aralarındaki farklılıkların ortak noktalardan çok daha ağır bastığı yönündeki yaygın kanıyı hiçbir şekilde desteklemez. Bu kanının oluşmasına bizzat kendileri de katkıda bulunmuşlardır. Büyük bir selefın omuzlarında yükselmek güzeldir ve selef taşıdığı yükün olağanüstü ağırlığı altında yavaş yavaş yere doğru bastırılıp gözlemcinin görüş alanından kaybolduğunda, ihtişam duygusu belki de daha da artabilir.

Bu çalışmada üç yazarı ele alıyorum, ancak esas olarak Smith'e odaklanıyorum; çünkü önemli yorumcularının bakış açısıyla değerlendirildiğinde, o hâlâ bir ölçüde tanınabilir durumda; biraz çarpıtılmış olsa da tümtüyle yabancılaşmış değildir. İskoçyalı hakkındaki tüm yorumlar için aynı şey söylenemez. Ayrıca, Smith'in kendisinin de eserindeki bazı pasajların – tek başına ele alındığında – ideolojik yorumlanmaya ve çarpıtılmaya adeta davetiye çıkardığı ölçüde, eserinin tek taraflı yorumlanmasını teşvik ettiği inkâr edilemez. Bu tek taraflı yorumlarda, Smith'e göre bu pasajların geçerli olabileceği özel koşullar göz ardı ediliyor ya da ihmal ediliyor ve bu pasajların zaman, yer ve bağlamdan bağımsız olarak geçerliymiş gibi bir izlenim yaratılıyor. Ona atfedilen belki de en önemli görüş, toplumsal açıdan yararlı sonuçlara ulaşmak için bencillikten başka bir şeye gerek olmadığıdır (bkz. *Schotter* 1985: 3). Eğer bu doğru olsaydı, insan merak ediyor: Smith neden yıllarca süren emek ve büyük çaba harcayarak, “yasama bilimi”ne [science of the legislator] bir katkı niteliğindeki muhteşem eseri *Ulusların Zenginliği*'ni (Smith ([1776] 1976, bundan sonra *WN*) yazmak zorunda kaldı? İnsanlara, sadece kendi çıkarlarını gözetmeye devam etmeleri yönünde verilen öğütler, şüphesiz ki yeterli olurdu.

Bu çalışma aşağıdaki şekilde yapılandırılmıştır. II. Bölüm'de, izleyen bölümlerdeki tartışmada kullandığım “evrimsel iktisat” kavramıyla neyi kastettiğimi kısaca tanımlayacağım. Bu kavram, ele alınan yazarların eserlerinde (Schumpeter hariç olmak üzere) içerik olarak mevcut olsa da bizzat terim olarak yer almadığından ve onların döneminde evrimle ilgili olgunlaşmış ve yaygın olarak kabul görmüş bir sosyal bilimsel kavram henüz mevcut olmadığından, bilinçli olarak geniş ve kapsayıcı bir tanım kullanıyorum.

¹Bu makale, 23 Haziran 2023 tarihinde Edinburgh yakınlarındaki Musselburgh'da bulunan Queen Margaret Üniversitesi'nde İktisadi Düşünce Tarihi Komitesi'nin konferansı kapsamında yaptığım bir konuşmanın genişletilmiş halidir. Makalede, ilgili konulardaki son dönem çalışmalarından yoğun bir şekilde yararlanılmıştır; özellikle bkz. Kurz (2019a, 2022, 2024a, 2024b). Edinburgh'daki sunumumun ardından gerçekleşen tartışmaya katılanlara yorumları ve önerileri için, Rainer Klump'a ise metnin değerli editöryal düzenlemeleri ve sabrı için teşekkür ederim.

²İlk olarak 2024 yılında Sosyal Politikalar Derneği Yayınları Cilt 115/XLII'de Almanca olarak yayınlanan bu metin Mesut Sert ve A. Gazi Vural tarafından Türkçeleştirilmiş ve çeviri sürecinde Aİ'dan yararlanılmıştır. Metni Türkçe'ye çevrilmek üzere bizimle paylaşan Heinz Kurz'a teşekkür ederiz. Kurz, H. D. (2024). Smith, Marx und Schumpeter über den Zivilisationsprozess Ein Vergleich ihrer evolutorischen Ansätze. In: Klump, R. (Hrsg.), Adam Smith @ 300 Studien zur Entwicklung der ökonomischen Theorie XLII (SVS, Bd. 115/XLII). Berlin: Duncker&Humblot, 289-331. <https://doi.org/10.3790/978-3-428-59257-9.2024.1440610>.

III. Bölüm'de, Marx'ın Darwin'in biyolojik evrim teorisini nasıl değerlendirdiğine dair kısa bir değerlendirme sunulmaktadır. Buna ek olarak daha üstün olduğu düşünülen toplumsal düzene doğru ilerleyen modern toplumun "hareket yasası"na ilişkin Marx'ın yorumu da özetlenmektedir. IV. Bölüm, Schumpeter'in Marx'ın görüşüne verdiği yanıtı, onun evrim kavramını ve daha aşağı bir toplumsal düzene kayma korkusunun nedenlerini ele almaktadır. Sadece son iki bölüm Smith'e ayrılmıştır. Üç yazarı kronolojik sırayla ele almadan, Smith'in katkısının önemini ve Marx ile Schumpeter'in ondan ödünç aldıklarını net bir şekilde ortaya koymayı amaçlıyorum. V. Bölüm, Smith'in eserindeki önemli evrimsel unsurları incelemekte ve Marx ile Schumpeter'in eserlerindeki yakın paralelliklere işaret etmektedir. VI. Bölüm, Smith'in uygarlık sürecinin en önemli tehlikeleri olarak gördüğü hususları ele almaktadır. Görünüşe göre, onun naif bir iyimser olduğu yönündeki yaygın yorumun hiçbir temeli yoktur. Ne salt kişisel çıkarların peşinde koşmak ne de tüm sorunları piyasa ekonomisi düzeninin problem çözme yeteneğine havale etmek, iyi bir toplumu yaratabilir veya uzun vadede toplumun refah içinde gelişmesini sağlayabilir. "Devlet Akı" ["the wisdom of the state"] olmadan, uygarlaşma süreci ister istemez başarısızlığa uğrayacaktır. VII. Bölüm'de ise sonuç yorumları yer almaktadır.

II. "EVİRİMSEL İKTİSAT"IN GENİŞ ANLAMI

Aşağıda, evrimsel iktisat, ekonomiyi *evrimleşen bir sistem* olarak ele alan politik ekonomi içindeki düşünce akımını ifade etmektedir. Evrimsel iktisat, bir yandan *sosyo-ekonomik sistemin doğasını* ve özelliklerini, diğer yandan da *evrimsel dinamiklerini* inceler (bkz. *Dopfer* 2016: 184). Bu tanım, bir yandan ele alınan üç yazarın evrimsel bakış açısına yönelik ilk denemelerini kapsayacak kadar geniş; diğer yandan belirli yaklaşımları ve bakış açılarını dışlayacak kadar dardır.

Geçmişte, modern toplumun "hareket yasaları", "uygarlık süreci" ve bunun tarihsel seyri hakkında pek çok şey söylendi; ancak esasen kastedilen, bugün evrim kavramıyla da özetlenendi. Tabi olduğu "yasalar" tespit edilerek toplum ve ekonominin anlaşılabilirliğine inanılıyordu. Olayların gidişatı artık doğaüstü güçlerin gizemli işleyişine ya da salt tesadüfe bağlı değildi; aksine, birbiriyle iç içe geçmiş çeşitli güçler bu gidişatta kendilerini gösteriyordu. Bu güçlerin dinamik etkileşiminin sonucu bizim tarafımızdan anlaşılmalıya açıktı ve dolayısıyla olayların gidişatı üzerinde bizim ekonomik ve sosyal politika müdahalelerimizi mümkün kılıyordu. Yaygın kanıya göre insanlık, ekonomi, toplum ve doğa üzerindeki kontrolünü giderek genişletmekteydi. Dünya, artık anlaşılabilir bir gizem barındırmıyordu; aksine bilim insanına özelliklerini giderek daha fazla açığa çıkaran bir bilgi nesnesiydi. Tarih anlayışı gelişti ve özellikle hızla biriken ekonomik bilgiyle desteklendi. Smith, Marx ve Schumpeter'in hepsinin "tarihin ekonomik bir yorumu"nun mümkün olduğuna ikna olduklarını söylemek abartı olmaz. Tarihin ekonomik yorumu, Marx'ın ifadesiyle, tüm sosyal, kültürel, siyasi ve hukuki koşulları ve bunların değişimlerini, her bir dönemde egemen olan "üretim biçimi"nden ve buna bağlı "üretim ilişkilerinden" türetmeyi amaçlar. Tarihin ekonomik yorumu, olayların gidişatını, kendi yasalarına göre, kendinden ve içsel olarak üretilen güçler tarafından yönlendirilen, özerk bir şekilde hareket eden ve gelişen bir süreç olarak görür. Ancak üç yazar da toplumsal yaşamın farklı alanları arasında etkileşimler olduğunu kabul eder. Hiçbiri ekonomik dogmatist değildir, ancak her biri kendi açıklamalarında kendi ekonomi anlayışına öncelik tanır. Sonuçta, gelişme sürekli olarak ekonomik alandaki süreçler tarafından şekillenir – farklı toplumsal sınıflar arasındaki rekabet ve gerilimler tarafından olduğu kadar, rekabet mücadelesinde ayakta kalmak için yapılan yenilikler tarafından da şekillenir. Bu süreçler ekonomi, toplum, siyaset ve kültürde kendi kendini dönüştürme dalgalarını –bunların birlikte evrimini– harekete geçirir.

III. MARX: ÜSTÜN BİR TOPLUMSAL DÜZENİN ZAFERİ Mİ?

1. Engels ve Marx'ın Darwin hakkındaki görüşleri

Friedrich Engels, Marx'ın dikkatini Darwin'in *Doğal Seçilim Yoluyla Türlerin Kökeni* (1859) adlı kitabına çeker; çünkü ona göre bu kitap, kendisinin ve Yaşlı Arap'ın [Old Moor] savunduğu toplumsal sınıf mücadelesi teorisiyle son derece ilgili olduğuna inanıyordu. Marx'a yazdığı bir mektupta, Darwin'in bulgularının ve yorumlarının kendi bakış açılarını "doğa tarihi" açısından desteklediğinden bahseder. Engels'e göre Darwin'in teorisi, Hobbes'un

herkesin herkese karşı savaş doktrininin burjuva rekabet teorileri ve Malthus'un nüfus teorisiyle birleştirilip toplumdan canlı doğa dünyasına uygulanmasına dayanmaktadır (bu konudaki kanıtlar için bkz. Lorenz 2020: 16). Marx, Darwin'in eserini derinlemesine inceler ve büyük ölçüde etkilenir. Eser son derece etkileyici ve düşünsel açıdan zenginleştirici olmakla birlikte kendi sosyal- teorik sisteminde doğrudan kullanabileceği hiçbir şey sunmamaktadır. Marx ihtiyatlı olmaya çağırır: Evrim düşüncesi başlı başına vazgeçilmezdir, ancak sosyal bilimlerde, deneyim nesnesinin farklı doğasına uygun şekilde bağımsız olarak geliştirilmelidir.

Marx'a göre, Darwin'in *Türlerin Kökeni* ile henüz yazım aşamasında olan *Kapital*'in birinci cildi (Marx 1867) arasında, her ikisinin de farklı türlerin tarihini ve bunları yöneten yasaları ortaya çıkarmaya çalışması bakımından bir paralellik vardır. Ancak Marx, "sadece tesadüf'e dayanan Darwin'in öğretisini görmezden gelemez. Bu öğreti, gelişimin sınıfsız, sömürsüz bir toplum gibi eskatolojik bir hedefe doğru ilerlediğine dair kendi inancıyla nasıl bağdaştırılabilir?³ Bu tarz bir nihai hedef Darwin'in düşüncesinde bulunmaz. Onun düşüncesinde değişim, tesadüfi varyasyonların, daha sonra "mutasyonlar" olarak adlandırılacak olan, etkilerinin belirsiz olduğu öngörülemez olayların sonucudur.

Marx'a göre, evrimsel biyoloji, politik iktisadın, kavrayışını geliştirmek amacıyla kullanacağı ve devralacağı, ihtiyaç duyduğu kullanıma hazır kavramlar ve analitik araçlar sağlamaz. Bunun yerine sunduğu şey, kendi araştırma nesnesine dair büyüleyici yeni bir bakış açısidir. Araştırma nesnesi, sabit ve değişmez bir varlık değil, kendi içinden sürekli dönüşen bir organizmadır. Bu bakış açısı, sosyal bilimler için de verimli olabilir ve Marx'ın *Kapital*'in I. cildinin girişindeki ünlü pasajda da belirtildiği gibi, sosyo-ekonomik sistemi "dönüşüme açık ve sürekli dönüşüm halinde olan bir organizma" olarak değil, "katı kristal" olarak anlayan yaygın statik yaklaşımı aşar. Bu görüşü savunanların gerçekten ne kadar olduğu ve bunların kimler olduğu burada önemli değildir. Marx'ın Adam Smith ve sözde "burjuva" iktisatçılarda söz konusu görüşün taraftarlarını gördüğüne inandığını belirtmek yeterlidir: Onlara göre, kapitalist üretim biçimi, geçici olan önceki tüm üretim biçimlerinden farklı olarak sonsuza kadar sürecekti.⁴

2. Toplumsal evrim – yönlü bir süreç mi?

Dolayısıyla, Marx evrim düşüncesini paylaşır fakat bunu kendine özgü bir şekilde yapar. *Michael Ruse* (1988), Darwin'in *Türlerin Kökeni* kitabının kabul görme tarihinde iki farklı yorumdan söz eder. Kendisinin de paylaştığı ve Darwin'in düşüncesini doğru bir şekilde yansıttığını düşündüğü ilk yorum, evrimi "yönsüz", "hiçbir yere" varmayan çok yavaş bir süreç olarak anlar (*ibid*: 97). Diğeri ise, özellikle Herbert Spencer'in adıyla anılan ve Darwin'in öğretisini zayıftan güçlüye, daha az iyiden daha iyiye doğru bir ilerleme doktrini haline getiren yorumdur. Tüm önceki toplumsal çatışmaların ve egemenlik ilişkilerinin bir kez ve sonsuza dek aşılabileceği nihai bir toplumsal durum fikri, Marx'ın tarih felsefesini ikinci yoruma yaklaştırırken, görüleceği üzere hem Adam Smith'in hem de Schumpeter'in bakış açıları ilk yoruma atfedilebilir.

Ancak Marx'ın da kendisinin başvurduğu "tarihin kurnazlığı"na güvenilip güvenilemeyeceği konusunda şüpheleri vardır. Buna göre, her bir kapitalistin mikroekonomik açıdan rasyonel davranışı – yani bireysel kâr oranını en üst düzeye çıkarma çabası – nihayetinde, genel kâr oranındaki düşüş yoluyla, karmaşık bir şekilde – "onun haberi olmadan" – sınıfın bir bütün olarak çöküşüne ve kapitalist üretim tarzının kendisinin çöküşüne yol açar. Peki, kısa vadeli kâr çıkarılarının acımasızca gözetilmesi sonucunda geriye yağmalanmış bir gezegen miras kaldığında, sosyalizm daha ne yapabilir? Kapital'in ilk cildinin yayınlanmasından bir yıl sonra, 25 Mart 1868'de Marx, Engels'e tam da bu bağlamda şöyle yazar: Toprağın "bilinçli olarak denetlenmeden" kullanımı geride "çöller" bırakıyorsa, sosyalizmin hâlâ ne gibi bir şansı olur (*MEGA II/4.3*: 460)? Ricardo, rant teorisinde toprağı açıkça yenilenebilen, orijinal güçlerini yeniden kazanabilen bir kaynak olarak varsaymıştı (bkz. *Ricardo, Works I*: 69). Ancak toprakların tükenmesi ve tuzlanması, bütün bölgelerin çölleşmesi vb. durumlar, Marx'a göre, toprağın

³ Schumpeter şu sözleriyle bu görüşü paylaşmaktadır: "Marx, Darwin'in evrim teorisinin ortaya çıkışından memnuniyet duymuş olabilir." Ancak, diye devam eder, "kendi teorisinin bununla hiçbir ilgisi yoktu." (*Schumpeter* 1954: 445).

⁴ Daha sonra göreceğiz ki Adam Smith kesinlikle bu görüşte değildi.

sadece ilke olarak tükenebilir bir kaynak olmadığını, aynı zamanda kapitalist kullanım koşulları altında fiilen tükenmekte olan bir kaynak olduğunu göstermektedir.

3. Tükenebilir kaynaklar ve insanlığın geleceği

Marx, toprağı yeniden canlandırmanın bir yolu var mı diye soruyor. Üç tarlalı tarım ve ürün rotasyonu örneklerinde görüldüğü gibi, eski çağlardan beri toprağın verimsizleşmesine karşı koymak ve onu döngüsel olarak orijinal kalitesine geri döndürmek için yöntemler mevcuttu. Bu konuya, gelişmekte olan agrokimya alanında büyük önem verilmiştir. Toprağın tükenmesi ve özellikle mineral gübreleme yoluyla yenilenme olanakları konusundaki tartışmada, Justus von Liebig başta olmak üzere birçok isim ön saflarda yer almıştır. Marx, yazılarında, özellikle de Etnoloji Defterleri'nde (bkz. *MEGA* IV/26) yer alan kapsamlı referanslardan da anlaşıldığı üzere Liebig ve konuyla ilgili literatürü derinlemesine incelemiştir⁵.

Marx konunun artılarını ve eksilerini görüyor, ancak hangi tarafı desteklemesi gerektiği konusunda kararsız görünüyor. Bu durum, dikkat çekici bir şekilde insanlığın yok oluşunu dışlamaması gerçeğinde de kendini gösteriyor. *Etnoloji Defterleri*'nde, insanlığı ve dünyayı birbiriyle etkileşim halindeki organizmalar olarak ele alır ve şu soruyu sorar: İkisi birbirleriyle kalıcı olarak uzlaşabilecek mi, yoksa biri sonunda diğerini ortadan kaldıracak mı? Böyle bir durumda hangisinin ortadan kalkacağı açıktır⁶.

Dolayısıyla, buradaki anlatının üç ana figürü olan Smith, Marx ve Schumpeter arasında Marx'ı (benim yaptığım gibi) en çok "Spenceri" olarak tanımlayacak olursak, bunu ihtiyatla ve dikkatle yapmalı ve Marx'ın kendisinin açık bıraktığı arka kapıyı unutmamalıyız. Hiç şüphe yok ki, hayatının ve eserlerinin büyük bir bölümünü, sadece ayrıcalıklı bir azınlığın değil, insanlığın bir bütün olarak, *Engels*'in (1844) ilk eserinde öngördüğü gibi, uzun bir gözyaşı vadisi yolculuğunun ardından adeta cennet benzeri koşullara kavuşacağı tezini savunmaya adanmıştır. Bu eser, Marx'ı derinden etkilemiş, onu politik ekonomiye yöneltmiş ve çalışmalarına yeni bir yön vermiştir (bkz. ayrıca Kurz 2020).

4. "Bilimsel" sosyalizm ve tarihin önceden belirlenmiş hedefi

Marx'a göre, Engels'in izinden giderek tarihin önceden belirlenmiş hedefine nasıl ulaşılacağı sorusuna cevap vermek için birkaç ipucu yeterli olacaktır. Tarihin itici gücü, birbirine karşıt farklı toplumsal sınıflar arasındaki çatışmalar ve özellikle de kapitalist sınıfın içindeki çatışmalardır. Marx, rekabetin bir çekişme anlamına geldiğini ve aktörleri "yok olma tehlikesiyle" karşı karşıya bırakarak birikim yapmaya ve yenilikler üretmeye zorladığını yazar:

Kapitalist, ancak sermayenin kişileştirilmesi olarak saygınlık kazanır. Bu bakımdan o da istifçi ile aynı mutlak zenginleşme dürtüsünü paylaşır. Ancak, istifçide bireysel bir saplantı olarak görünen şey, kapitalistte, kendisinin sadece bir dişlisi olduğu *toplumsal mekanizmanın* sonucudur. ... Rekabet, her bir kapitaliste *kapitalist üretim tarzının içsel yasalarını dışsal zorunluluk yasaları olarak dayatır*. Onu, sermayesini korumak için sürekli genişletmeye zorlar ve o da bunu ancak aşamalı birikim yoluyla yapabilir. (*MEGA* II/10: 530; vurgular eklenmiştir)

"Biriktirin! Biriktirin! İşte Musa ve peygamberler budur!" (*ibid*: 533) diye okuruz hemen ardından. "Düşman kardeşleri" (*MEGA* II/15: 249 f.) tarafından piyasadan atılmamak ve saygınlığını kaybetmemek için, kapitalist, kullandığı üretim yöntemlerini sürekli olarak devrimcileştirmeye ve yeni ürünler ile üretim araçları getirmeye

⁵ Saitō (2016), bahsi geçen konu hakkında yararlı bir genel bakış sunmaktadır.

⁶ Bilindiği üzere Marx, üzerinde çalıştığı *Kapital*'in II. ve III. ciltlerini tamamlayamadı. Kendisi, eserini kolay kolay kaleme alamayan bir "Cunctator" [oyalanıcı] olduğunu defalarca kanıtladı. Yukarıda değinilen sorunlar (burada ele alınamayacak diğer faktörlerin yanı sıra), onun tereddütlerini ve oylanmalarını açıklıyor. Bir bilim insanı olarak olayların özüne inmekle yükümlüydü, ancak defalarca bilgisinin yetersiz olduğunu ve ufkunu genişletmesi gerektiğini fark etti. Marx, ideolojik eğilimlerini bilimsel bulgular ve tarihsel gerçeklerle uyumlu hale getirmeye çalıştı. Bu, nihayetinde başarısız olduğu yüce bir girişimdi.

mahkumdur. Rekabet mücadelesi onu, üretim maliyetlerini düşürmeye ve işgücü tasarrufu sağlayan makineler kullanarak yapılan işin verimliliğini artırmaya zorlar. Bu şekilde toplumsal üretici güç “sera etkisi”yle gelişir ve “geometrik” bir dizi halinde büyür (MEGA II/10: 383 ff. ve 288).

Sosyalizm, ancak sistemin kendi içinden kaynaklanan verimlilik artışı sayesinde mümkün hale gelir:

Toplumsal emeğin üretici güçlerinin gelişimi, *sermayenin tarihsel görevi ve varlık gerekçesidir. Sermaye, tam da bu sayede, daha yüksek bir üretim biçiminin maddi koşullarını bilinçsizce yaratır.* (MEGA II/4.2: 333; vurgu eklenmiştir)

Ancak kapitalist koşullarda bunun gerçekleşme biçimi – yani bu koşullara özgü teknolojik ilerlemenin biçimi – bir yandan da Marx’a göre, kapitalizmin kaçınılmaz olarak çöküşe mahkûm olmasının ve nihayetinde yerini sosyalizme bırakmasının nedenidir. Marx şu şekilde savunur: Giderek keskinleşen sınıf mücadelesinde geri kalmamak için, kapitalistler, bir sınıf olarak, işçi sınıfının gücünü kontrol altında tutmak amacıyla, doğrudan, canlı emeği tasarruf eden ve “serbest bırakan” teknolojik ilerleme biçimlerini kullanmak zorunda hissederler. İşsizlerden oluşan bir “endüstriyel yedek ordu”, işçi sınıfının pazarlık gücünü azaltır ve eyleme geçme gücünü zayıflatır. Ancak sınıf çatışmasının yanı sıra, “düşman kardeşler” olan kapitalistler arasındaki iç çatışma da önemli bir rol oynar. Zira bunların görevi sadece işçi sınıfıyla mücadelede toplu olarak galip gelmek değil; aynı zamanda birbirleriyle rekabet mücadelesinde bireysel olarak da kendilerini kanıtlamaktır. Ancak bu, üretimin aşamalı bir şekilde makineleştirilmesi, yani canlı emeğin makinelerde somutlaşan ölü emekle ikame edilmesi şeklinde kullanılan teknolojinin sürekli modernizasyonunu gerektirir. Böylece sistematik olarak uygulanan ve mikroekonomik rasyonalliteye hizmet eden kapitalist üretim biçimi, kendine özgü bir teknolojik ilerleme biçimini ortaya çıkarır. Bu, artan bir “sermayenin organik bileşimi” ile karakterize edilir. Sermayenin organik bileşimi, üretim araçlarında (makineler, aletler, hammaddeler vb.) depolanan “önceden var olan” veya “ölü” emeğin, bunları harekete geçirmek için şu anda harcanan “canlı” emeğe oranını ifade eder. Yukarıda, ikincisinin göreceli olarak giderek daha fazla tasarruf edildiğini söylemiştik. Ancak Marx’a göre, yalnızca canlı emek artı değer üretir — bu da kâra dönüşür (ve rant ile faize, ki bunları basitlik adına burada bir kenara bırakacağız) — dolayısıyla kâr kaynağı giderek kurur. Aynı zamanda, makineler vb.den oluşan “sabit” sermayenin değeri artar. Dolayısıyla, genel kâr oranı, yani kârın kullanılan sermayeye oranı düşmek zorundadır. Kapitalist üretim tarzının geçici niteliği, her şeyden önce genel kâr oranının düşme eğiliminde kendini gösterir.

5. İnsan Eyleminin İstenmeyen Sonuçları

Marx’a göre, ekonomi ve toplum doğası gereği yönlendirilmiş, geri dönüşü olmayan bir evrim sürecine tabidir. Bu süreç, onları kökten dönüştürür ve insanlar arasındaki ilişkileri olduğu kadar doğayla olan ilişkilerini de değiştirir. Uzun dönemler boyunca tarih, insan eylemlerinin sonucudur; ancak bu, Adam Ferguson da dahil olmak üzere İskoç Aydınlanma döneminin temsilcilerinin vurguladığı gibi, bir insan planının hayata geçirilmesini içermez. Marx, sosyalizm öncesi döneme ilişkin bu görüşe temelde katılır. Ancak insanlığın bu süreç içinde başaramadığını tarih kendi başına başarır. Tarih, olayların gidişatını mucizevi bir şekilde, büyük özgürleşme hedefinin nihayetinde gerçekleştirileceği şekilde yönlendirir; bu hedef, yalnızca işçi sınıfının değil, tüm insanlığın çocukluktan ve yabancılaşmadan kurtuluşudur. Marx ve Engels gibi hümanistler bu konuda son derece kendilerinden emindirler. Bilimsel kriter ve yöntemlerin titiz bir şekilde uygulanmasıyla, “bilimsel sosyalizm” yeni dönemin kaçınılmazlığını ortaya koyacaktır. Marx zaman zaman, “burjuvazi”nin bile sosyalizmin ya da komünizmin kaçınılmaz olduğunu anlayacağını ve bu nedenle kaderine boyun eğeceğini sevinçle belirtir. Bunun kesin kanıtı, yeni topluma barışçıl bir geçiş olasılığını önemli ölçüde artıracak ve *Komünist Manifesto*’da bahsedilen “hayaleti” ortadan kaldıracaktır. Üstün yeni toplumsal düzenin ayrıntılı olarak nasıl olacağını bilmiyoruz. Marx, bu konuda sadece birkaç ipucu bırakır. Nitekim, kapitalizm sonrası dönemde insanların kendi kaderini tayin etme hakkını nasıl algılayacaklarını nasıl önceden tahmin edebilirdi ki?⁷

⁷ Marx, yeni bir insan ya da en azından yeni toplumda hüküm süren koşullar sayesinde kökünden arınmış bir insan umudunu besliyor gibi görünüyor. Smith, toplumsal koşulların karakteri şekillendiren gücünü büyük bir netlikle

Marx’ın “kâr oranının düşme eğilimi yasası”na ilişkin yargısı kesin değildir. Bu konuda kendisinin de şüpheye düştüğüne dair ipuçları bulunmaktadır. Burada, onun akıl yürütmesine yönelik eleştirileri daha ayrıntılı olarak ele almak gerekli değildir (bu konuda bkz. örneğin Kurz 2013, 2018). Ancak, Marx’ın sonuna kadar “yasasına” sarsılmaz bir şekilde bağlı kaldığına dair yaygın görüşün, *Kapital*’in II. ve III. ciltlerinin editörü Friedrich Engels’e atfedilmesi gerektiği belirtilmelidir. Engels, editörlük yetkilerini geniş bir şekilde yorumlayarak, Marx’ın el yazmalarında yasaya dair şüphelerin ima edildiği birkaç yere, okuyucuları metne müdahale ettiği konusunda bilgilendirmeden, bu şüpheleri gidermek amacıyla kendi yorumlarını eklemiştir.

Son olarak, Marx’ın, o dönemin yaygın bir uygulamasını takip ederek, seleflerinin katkılarını olabildiğince kapsamlı bir şekilde göz önünde bulundurarak kendi analizini geliştirdiğini belirtmek gerekir. Bu konudaki çalışmaları, 1861–1863 yıllarında kaleme alınmış olan *Ekonomi Politik’in Eleştirisine Katkı* adlı el yazmasının bir bölümüdür (bkz. *MEGA* II/3); bu çalışmalar 1905–1910 yıllarında Karl Kautsky tarafından *Artı-Değer Teorileri* adıyla yayınlanmıştır. Marx’ın eleştirisi öncelikle, klasik politik ekonominin (Marx, tüm itirazlarına rağmen bu alana büyük saygı duymaktadır) karşıtı olan, olguları sadece yüzeysel olarak ele alan “vulgar ekonomi”ye yöneliktir. *Artı-Değer Teorileri*, Smith’in kendi döneminin “politik ekonomi sistemlerini”, özellikle de “ticari veya merkantilist sistem” olarak adlandırdığı sistemi eleştirel bir şekilde incelediği *WN*’nin IV. Kitabı ile karşılaştırılabilir. Ticari veya merkantilist sisteme yönelik Smith’in temel eleştirisi, bu sisteme dayanan mevzuat ve politikaların gelişme fırsatlarını heba ettiği ve uygarlaşma sürecini yavaşlattığı ya da tamamen durdurduğu yönündedir (bkz. Kurz 2019b). Schumpeter’in de iktisadi düşünce tarihine ve iktisadi olgulara ilişkin alternatif açıklamalarla ilgilenmeye derin bir ilgisi olduğu bilinmektedir (özellikle bkz. Schumpeter 1954).

Şimdi Schumpeter’e dönelim. Schumpeter, kapitalizmin hem başarıları hem de eksiklikleri konusunda yapılan ölümcül bir yanlış değerlendirmenin nesnel eğilimleriyle birleşmesinin daha aşağı bir toplumsal düzene yol açmak zorunda kalacağı korkusuyla boğuşur.

IV. SCHUMPETER: DÜŞÜK DÜZEYLİ BİR TOPLUMSAL DÜZENİN ZAFERİ Mİ?

1. Marx – Baş Aşağı Çevrilmiş

Schumpeter, Marx’ın tarih anlayışıyla karşılaştırmalı olarak kendi *akılcı tarih* [*histoire raisonnée*] anlayışını geliştirir. Marx’ı, kapitalist üretim tarzının olağanüstü dinamizmini anlamaya yönelik derin ve ilham verici katkıları nedeniyle özellikle takdir eder. Bu konuda Schumpeter, başka hiçbir sosyal bilimcinin Marx ile boy ölçüşmeyeceğini, özellikle de kendisinin diğer yönlerden övgüyle bahsettiği Léon Walras’ın bile bunu başaramadığını belirtir. Belirtilmelidir ki, Walras’ın düşüncesi statik bir bakış açısının ötesine pek geçememiş ve bu nedenle kapitalizmin özünü kavrayamamıştı. Sadece Marx, “ekonomik yaşamın sadece döngüsünü değil, kendisinin gelişimini de entelektüel olarak kavramaya” çalışmıştır (Schumpeter 1912: 98). Schumpeter, Marx’tan defalarca ilham alır, ancak genellikle tartışılan olguları çoğunlukla farklı şekilde değerlendirir. Onun açıkça amacı, Marx’ın argümanının yönünü tersine çevirmek, onun doktrinini “baş aşağı” çevirmek, “muhafazakâr bir anlayışla” yorumlamaktır. Bu nedenle Schumpeter, ekonomi ve toplumun daha iyi bir çağa doğru ilerlediğini değil, aksine

görse de zaman içinde temelde değişmemiş bir insan türüyle karşı karşıya olduğuna ikna olmuştur. Evrimsel değişimin olası izleri, algılanabilirlik eşiğinin altındadır. İnsanı ve özelliklerini *Ahlaki Duygular Kuramı* (bundan sonra *TMS* olarak anılacaktır) adlı eserinde etkileyici bir şekilde tanımlar ve onu özellikle toplum hayatına yatkınlıkları açısından inceler. Sosyal etki ile özellikle öne çıkan insani eğilimler, değişen koşullar altında kolayca ortadan kalkabilir ve aşıldığına inanılan davranış kalıplarında kendini gösterebilir. Uygarlık tabakası sert bir zırh değil, bir nevi hava koşullarına dayanıklı bir kaplamadır. Bu nedenle, bireysel uyanıklık ile yasa koyucuların ve politikacıların akıllıca hareket etmesi sürekli olarak gereklidir ve “yeni bir dönemin” başlamasıyla ortadan kalkmaz. Smith’in *insanlık durumuna* [*conditio humana*] ilişkin içgörülerin dikkate alınması, Marx ve Engels’i sosyalizmde insanı aşırı naif bir bakış açısıyla değerlendirmekten alıkoyardı.

daha kötü bir çağa kayma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu görür. Schumpeter'e göre Marx'ın açıklamayı iddia ettiği şeyi açıklayamamasının nedenlerinden biri, belki de en önemlisi, eserindeki oyuncu kadrosunun yetersiz olması ve hatalı dramaturjidir. Schumpeter'in dediği gibi, ana karakter – "değişimin aktörü", *girişimci* – eksiğe, Marx nasıl başarılı olabilir ki? Evrim için belirleyici olan bu karakterin ya hiç ya da çok marjinal bir şekilde ele alındığı yönündeki suçlamasını sadece Marx'a değil, Adam Smith'ten David Ricardo, Leon Walras, Eugen von Böhm-Bawerk'e ve John Maynard Keynes'e kadar neredeyse tüm iktisatçılara yöneltir. Bunun istisnası, Schumpeter'in Viyana'daki eski öğretmeni Friedrich von Wieser'dir; Wieser'in, iş dünyası, toplum ve siyasetin önde gelen figürleri, onların karakteristik özellikleri ve takipçileriyle olan özel ilişkileri hakkındaki düşünceleri Schumpeter üzerinde kalıcı bir etki bırakmıştır⁸. Schumpeter'in girişimcisi, belirgin bir şekilde Wieser'in etkisini taşımaktadır. Ayrıca oyundaki ikinci önemli karakterle ilgili olarak ise Schumpeter, seleflerini büyük bir yanlış yargıya varmakla suçlamaktadır. Söz konusu olan bankacıdır. Schumpeter'e göre, bankacının ana görevi, özel yatırımcıların tasarruf mevduatlarını yatırım amacıyla işletmelere dağıtmak değil, yenilikleri finanse etmek için kredi vererek para yaratmaktır. Bankacı, tasarrufların tahsisinde tasarruf sahipleri adına hareket eden bir aracı değil, ekonominin dinamiklerini belirlemeye yardımcı olan ve Schumpeter'in yenilikçinin fon eksikliği varsayımı altında ana risk taşıyıcı aktördür.

2. Sosyolojik bir evrim teorisi

Schumpeter'in evrimciliği hakkında kısaca şunu söylemek gerekir. Tıpkı Marx gibi o da Darwin'i derinlemesine inceler ve onun eserine defalarca atıfta bulunur (bkz. Kurz 2024b). Ve yine Marx gibi, Darwin'in biyolojik evrim teorisinin hiçbir unsurunun sosyal bilimlere doğrudan aktarılamayacağı görüşündedir. Ancak bu, evrim kavramının bu alanda kullanışsız olduğu anlamına gelmez. Aksine, farklı "biyotop"a veya çalışma nesnesine uyacak şekilde tamamen yeniden tanımlanması gerektiği anlamına gelir. Schumpeter, geniş kapsamlı eserinde, ele alınan nesneye aşamalı bir yaklaşma süreciyle bunu başarmaya çalışır. Bu konuda birkaç kısa açıklama yeterli olacaktır (daha ayrıntılı bilgi için bkz. Kurz 2024a).

Ekonomi, biyolojiden esas olarak aşağıdaki hususlarda farklılaşır. Birincisi, insan eylemleri, çok geniş bir yelpazedeki hedefler, amaçlar ve eylem alanlarına yönelik niyetle karakterize edilir: Aktörler, eylemlerinin sonuçlarını önceden tahmin etmeye, bunları değerlendirmeye ve beklenen ile gerçekleşen sonuçlar arasındaki algılanan farka göre eylemlerini değiştirmeye çalışırlar. Bunu analitik yeteneklerini, öğrenme becerilerini ve yaratıcılıklarını kullanarak yaparlar; birbirlerini gözlemler, başkalarının başarılı eylemlerini taklit eder ve başarısız olanlardan kaçınırlar. Karşılıklı yarar sağlayan iş birliği yapma becerisine sahiptirler ve bunu birçok açıdan kullanırlar. İş bölümü esasına göre üretim yaparlar. İkincisi, Schumpeter sosyo-ekonomik evrimi her şeyden önce, kesintili ve sıklıkla yıkıcı inovasyon faaliyetlerinin bir sonucu olarak görür. Bu faaliyetler, on sekizinci yüzyılın ortalarından, yani Sanayi Devrimi'nin başlangıcından itibaren belirgin bir şekilde hızlanmıştır. Buna karşılık, biyolojik evrim çok yavaş ve nispeten istikrarlı bir şekilde ilerler. Kapitalizm, "yaratıcı yıkım" ile karakterize edilir; durmak bilmez ve farklı derecelerde genliklere sahip döngüsel ekonomik hareketler halinde gelişir. Sosyo-ekonomik sistemin teknolojik, yapısal ve motivasyonel açıdan farklı aşamaları arasındaki geçişler, önemli toplumsal dönüşümlerden siyasi devrimlere kadar uzanan süreçleri içerir.

Schumpeter'e göre, yeni malların ve yeni üretim yöntemlerinin başarılı bir şekilde piyasaya sürülmesi, başarılı öncüye tekel rantı olarak da bilinen ekstra kârlar sağlayan bir pazar gücünün ortaya çıkmasıyla birlikte ilerler⁹. Hem öncünün hem de "statik iş sahipleri"nin birikim eğiliminin eşit derecede güçlü olduğu varsayıldığında, yeniliğin daha yüksek kârlılığı, yeniliğin giderek daha büyük bir ekonomik önem kazanması anlamına gelir; bu eğilim, öncünün taklit edilmesi ile daha da güçlenir. Bu süreç, yeni ürünün veya üretim yönteminin fiyatlarının düşmesi

⁸ Wieser, bu konudaki düşüncelerini özellikle toplumsal yaşamda iktidarın rolünü ele alan iki kitabında ortaya koymuştur; bkz. Wieser (1910, 1926).

⁹ Schumpeter, *ikinci hareket edenin avantajlarının* sıklıkla gözlemlendiğinin farkındadır: Öncü, başlangıçta kazandığı zemini, yeniliğin "çocukluk hastalıklarını" geride bırakmayı başaran sonraki girişimlere kaptırır. Smith de bu olasılığın farkındaydı (bkz. *WN* I.x.b).

nedeniyle eski ürünün üreticileri veya eski üretim yöntemlerini kullananlar zarar etmeye başlayıp er ya da geç piyasadan çekilmeye başladıklarında hızlanır. Başlangıçta hızlanan yeniliğin yayılması, yapısal dönüşümü tetikler ve ekonominin kendi kendini dönüştürmesinin önemli bir unsurudur¹⁰.

3. Sosyalizm mi, Kapitalizm mi?

Schumpeter, "Sosyalizm mi, Kapitalizm mi?" sorusunun sosyo-politik tartışmaların merkezinde yer aldığı bir dönemde yazmaktadır. Bu soruya ciddi bir yanıt verebilmek için öncelikle sosyalizm ve kapitalizmden ne kastedildiğinin netleştirilmesi gerekir. Kapitalizm konusunda Schumpeter, terimin yaygın kullanımının yetersiz ve dolayısıyla yanıltıcı olduğunu düşünmektedir. Kapitalizm, sadece üretim araçlarının özel mülkiyeti, kendi hesabına ve kâr amacıyla üretim ve birbirine bağımlı piyasalar sistemi aracılığıyla ekonomik faaliyetlerin koordinasyonu ile karakterize edilmez. Kapitalizmin yükselişi, inovasyon faaliyetlerini finanse eden para ve kredi yaratan bir bankacılık sistemi olmadan tamamen düşünülemez. Schumpeter, *İş Döngüleri* [Business Cycles] adlı eserinde bunu açıkça belirtir:

Kapitalizm, yeniliklerin borç para yoluyla gerçekleştirildiği, ki bunun genel olarak ... kredi yaratımını ima ettiği ...bir özel mülkiyet ekonomisi biçimidir; Kıymetli evrak ve "yaratılmış" mevduatlara ilişkin hukukun ve uygulamaların gelişimi, kapitalizmin yükselişini tarihlendirmek için elimizdeki belki de en iyi göstergedir. (Schumpeter 1939: 223 f.; vurgu eklenmiştir)¹¹.

İnovasyonların hızı ve kalitesi, bankacılık sisteminin kalitesine bağlıdır. Kapitalizmin ilk dönemlerinde olduğu gibi, inovasyon yapan kişinin sermayesi yoksa, tüm riski bankacı üstlenir. Bu nedenle bankacı, kendisine finansman için sunulan inovasyonlar hakkında iyi bilgilendirilmiş olmalı ve bunların kârlılığını değerlendirebilmelidir. Ayrıca, birçok inovasyonun kârlı hale gelmesi için değişen uzunlukta bir başlangıç aşamasından geçmesi gerektiğinden, bankacının daha uzun vadeli bir planlama ufkuna sahip olması gerekir. Yalnızca kısa vadeli kâr maksimizasyonunu hedefleyenler, planlama ufkunun çok kısa olması nedeniyle, temelde kârlı olan çok sayıda yatırım projesini gözden kaçıracaktır. Bir finansör olmadan, kaynakları kısıtlı ancak yaratıcı olan potansiyel yenilikçi, etkisiz kalır¹².

Schumpeter'e göre kapitalizm, yenilikler yoluyla sosyo-ekonomik dönüşümü sürekli olarak teşvik etmeye, hayata geçirmeye ve özümsemeye, başka hiçbir sosyal düzenin yapamadığı kadar odaklanmış bir sosyal düzendir. Onun itici gücü rekabet ve bunun sonucunda şirketler arasında ortaya çıkan rekabettir; ana aktörleri ise girişimciler ve bankacılardır. Eğer tanım doğruysa, bu sosyal düzene ekonomik dinamizm ve gelişme açısından olağanüstü

¹⁰ Schumpeter, Adam Smith'i, inovasyona dayalı tekel gücünün oluşumuyla mücadele etmeyi önerdiği için eleştirir. Schumpeter'e göre bu, inovasyon faaliyetlerinin kısıtlanmasına yol açar ve Smith'in ekonomik dinamizm ve *iyileştirmeler* konusunda övgü dolu sözleriyle bağdaşmaz. Smith bu konuda her zaman yeterince net ifade etmese de eleştirisinin ekonomik gelişmelerden kaynaklanan piyasa gücüne değil, *Doğu Hindistan Şirketi* gibi devletin sağladığı ve kurumsal olarak güvence altına alınmış ayrıcalıklara ve tekellere yönelik olduğu açıktır. İkincisi temelde rekabete açıktır ve er ya da geç rekabet tarafından ortadan kaldırılacaktır; oysa bu, devlet tarafından verilen ve güvence altına alınan piyasa gücü için geçerli değildir. "Rekabete açık pazarlar" kavramı, Smith'in de paylaştığı klasik rekabet kavramının önemli bir yönünü yansıtmaktadır.

¹¹ Bahsedilen özelliklerin kapitalizmi yalnızca *soyut olarak* tanımlayabildiği, ancak bunun ötesinde kapitalizmin "kültürel açıdan belirsiz" olduğu gerçeği (örneğin Schumpeter [1942] 2020: 224) burada kısaca belirtilmelidir. (Aynı durum, aynı şekilde az ya da çok memnuniyet verici sayısız biçimlerde karşımıza çıkan, ancak Schumpeter'e göre totaliter bir sisteme doğru kayma eğiliminde olan sosyalizm için de geçerlidir.)

¹² Schumpeter'e göre, "güvenilir" kapitalizmde durum farklıdır. Büyük ve zengin şirketler, yatırımlarını dağıtılmamış kârlarından finanse edebilirler (bu konuda bkz. örneğin Schumpeter 1928: 384 ve devamı).

başarılar atfetmemek nasıl mümkün olabilir?¹³ Aslında kapitalizm, bu bakımdan diğer sosyal düzenlere göre açıkça üstündür: Refahın artırılması konusunda rakipsizdir ve bolluğunu farklı toplumsal katmanlar ve sınıflar arasında eşit olarak dağıtmasa da işçi sınıfı bile çok övülen sosyalizmden ziyade kapitalizm altında daha iyi bir kadere mahkumdur.

Peki, Schumpeter'e göre, genel olarak başarılı bir toplumsal düzen neden daha az başarılı bir düzene yerini bırakma tehlikesiyle karşı karşıya? Birincisi, kapitalizm kendi içinden, sosyalizme giden yolu her ne kadar zorunlu kılmaya da bu yolu belirgin şekilde kolaylaştıran eğilimler doğurduğu için. İkincisi, kapitalizmin muhalifleri sistemin güçlü yanlarını başarıyla önemsizleştirip zayıf yanlarını abarttıkları için. Bu konudaki yargılar, gerçeklerden çok, gerçekler hakkındaki fikirler veya görüşler tarafından şekillenir. Şöyle de denebilir: Schumpeter'e göre, o dönemin söyleminde *sahte haberler* önemli bir rol oynuyordu. Bunlar siyasi inançları şekillendiriyor, kitleleri harekete geçiriyor ve gerektiğinde rejim değişikliklerini tetikliyordu.

4. Sermayenin Yoğunlaşması ve Bürokratikleşme

İlk bahsedilen nedene gelince, Schumpeter, kapitalizmin yapısı ve işleyişindeki içsel dönüşüme daha önce dikkat çeken Marx'ın izinden gider. Marx'a göre, kapitalizm geliştikçe sermayenin yoğunlaşması giderek artar ve rekabet zayıflar. Schumpeter de bu görüşe katılır ve uluslararası alanda faaliyet gösteren güçlü büyük şirketlerin, holdinglerin ve tröstlerin oluşumuna işaret eder. Buna paralel olarak, Max Weber'in de vurguladığı gibi, ekonomik sürecin giderek genişleyen rasyonalizasyonu ve süreçlerinin bürokratikleşmesi gözlemlenebilir. Schumpeter'e göre bu gelişmeler, sosyalizmde görülenlere benzer bir idari aygıt, planlama zihniyeti, hiyerarşik yapı ve sosyal tabakalaşma ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda Schumpeter, diğerlerinin yanı sıra, Marx'ın çalışmalarını modern çağa taşımayı ve Marx'ın sağladığı analitik araçları kullanıp genişleterek bu dönemi domine eden eğilimleri incelemeyi açıkça hedefleyen *Rudolf Hilferding*'den (1910) yararlanır. Ancak Hilferding'in çalışması, yalnızca sermayenin yoğunlaşmasına yönelik eğilimler etrafında değil, aynı zamanda bankacılık sermayesi ile sanayi sermayesinin giderek daha sıkı bir şekilde iç içe geçmesi ve "finans sermayesi"nin ortaya çıkışı etrafında da dönmektedir (bkz. Kurz 2011a).

5. Fikirlerin Önemi

İkinci neden ise tamamen farklı bir nitelikte olmakla birlikte, bu yüzden daha az önemli değildir. Burada söz konusu olan, tarihsel gelişmelerin yorumlanması, sosyo-ekonomik değişimin değerlendirilmesi ve alternatif toplumsal düzenlerin incelenmesidir. Bu, her şeyden önce "fikirlerin" rolünü ve hem gerçek tarihsel olayların yorumlarını hem de tahayyül edilen siyasi seçenekleri ilgilendirir. Bu, bir yandan, çeşitli düşünce okullarının önde gelen temsilcileri, özellikle Engels ve Marx gibi sosyalist yazarlar, Eugen von Böhm-Bawerk ve Friedrich August Hayek gibi önde gelen liberaller ve son olarak John Maynard Keynes'in çalışmalarını izleyen *karma ekonomi* kavramının savunucuları tarafından sosyal bilimlerde savunulan ilgili görüşlere atıfta bulunmaktadır. Bu görüşler kapitalizmi doğru bir şekilde yansıtıyor mu, yoksa onu yanlış mı anlıyorlar? Hangi yanlış anlamaları barındırıyorlar ve neden? Peki ya sosyalizm hakkındaki görüşleri ne durumda? Sovyetler Birliği'ndeki deneyimlerden ve orada inşa edilen gerçek sosyalizmden ne gibi dersler çıkarıyorlar?

Bahsetmeye değer ikinci bir etkili grup da Schumpeter'in çeşitli şekillerde "entelektüeller" olarak adlandırdığı gruptur. Kendisi bu terimi genellikle tırnak içinde kullanır ve eserinin çeşitli bölümlerinde, memurlardan ve çalışanlardan serbest meslek sahiplerine kadar uzanan farklı insan gruplarını kapsayacak şekilde kullanır; ancak

¹³ Schumpeter'e göre girişimciler, kapitalistlerin aksine bir toplumsal sınıf oluşturmazlar ve herhangi bir sınıfa da dahil edilemezler; zira yenilik hayata geçirildiğinde onların kendine özgü rolü ortadan kalkar. Schumpeter, Smith, Marx, Walras, Böhm-Bawerk ve neredeyse tüm iktisatçı camiasının girişimcileri ve kapitalistleri yanlış bir şekilde birbirine karıştırdığını savunur. Bu durum, farklı sosyal gruplar arasındaki gerilimler ve çatışmalar hakkında yanıltıcı görüşlere varmalarına yol açmıştır. Bu karşıtlıklar ve çatışmalar ile bunların ateşlediği kıvılcımlara dair doğru bir bakış açısı, ekonomik, toplumsal ve siyasi çalkantıların yeterince anlaşılmasını sağlayacak ve evrimin gidişatını anlaşılabilir kılacaktır.

her şeyden önce sosyalist parti üyeleri ve propagandacıları ile gazetecileri kastediyordu. Onlar, “önceden belirlenmiş görüşlerin” temsilcileri olduğu kadar, “siyasetin gerçekliğinden habersiz doktriner hayalperestler”dir (Schumpeter [1949] 1987: 119). Kapitalizm ve onun sosyalist alternatifi hakkındaki değerlendirmeleri ciddi yanlış anlamalar ve yanılgılarla doludur, ancak ne yazık ki propaganda olarak son derece başarılıdır. Güncel şikayetlerin abartılması ve altın bir gelecek vaadi, işçi sınıfının büyük kesimlerini sosyalist partilerin kollarına sürüklemişti. İşçi sınıfı, ancak son zamanlarda “Marksist ideolojinin kendilerine ait olmadığını”, entelektüeller tarafından kendilerine “dayatıldığını” yavaş yavaş fark etmeye başladı (ibid: 203)¹⁴.

Schumpeter gibi bir akademisyen, tespit ettiği bu istenmeyen eğilimlere karşı ne yapabilir? Yanlış algıları ve hataları kökünden ele almalı ve bunları en ayrıntılı halleriyle ortaya koymalıdır. Schumpeter bu girişime büyük bir enerji harcar; arka arkaya sayısız kitap, makale ve gazete yazısı yayınlar; hem akademik hem de genel kitleye yönelik konferanslar verir. Marx’ın *Kapital* adlı eserinin alt başlığı “Ekonomi Politikin Eleştirisi”dir. Bu eleştiri özellikle klasik iktisat bilimine yöneliktir; bu akımm önde gelen temsilcileri arasında François Quesnay, Adam Smith ve David Ricardo (ayrıca Johann Heinrich von Thünen) yer almaktadır. Onları incelemek faydalıdır, çünkü birçok açıdan yanılgılarına inanıyor olsak bile onlardan bir şeyler öğrenebiliriz. Öte yandan, Schumpeter’in “kaba iktisat” olarak adlandırdığı şey, esasen yanlış anlamalardan başka bir şey sunmadığı için sadece üstünkörü bir şekilde bahsedilmeyi hak eder. Schumpeter, mesajının duyulmasını ummaktadır ve gizliden gizliye, bunun sonucunda sosyalizme doğru yürüyüşün önleneceğini de ummaktadır. Tıpkı Marx’ın bu yolun kaçınılmaz olduğunu kesin olarak kanıtlamayı umduğu gibi. Adam Smith de bir aydınlanma misyonu üstlenmişti ve çağdaşlarının, özellikle de yasa koyucuların ve politikacıların, felaket olarak gördüğü merkantilist doktrine kapılmalarını engellemeye çalışıyordu.

Schumpeter’e göre, kapitalizm sadece iddia edilen ekonomik başarısızlığı nedeniyle tehdit altında değildir. Aksine, tehlike bir yandan onun işleyişine dair anlayış eksikliğinden kaynaklanmaktadır — bu eleştiriye sadece Keynes’e değil, aynı zamanda Böhm-Bawerk ve Hayek’e de yöneltmektedir. Diğer yandan ise tehlike, sosyalizmin potansiyelinin ve sözde arzu edilen niteliklerinin ölümcül bir şekilde abartılmasından kaynaklanmaktadır. Kapitalizmin çöküşüne yol açacak olan, Marx’ın iddia ettiği gibi sert ekonomik gerçekler değil, potansiyel olarak “yumuşak” ancak son derece yanıltıcı fikirler ve doktrinlerdir¹⁵.

Feuerbach üzerine yazdığı ünlü tezinde Marx, politikacıların dünyayı yalnızca çeşitli şekillerde yorumladıklarını, ancak asıl önemli olanın dünyayı değiştirmek olduğunu yazar. Schumpeter ise buna karşı çıkar: Hayır, her şeyden önce önemli olan dünyayı doğru bir şekilde anlamaktır. O, doğru yoruma sahip olduğuna inanmaktadır. Bu, paha biçilmez bir değere sahiptir; zira alternatif toplumsal düzenlerin özelliklerine dair tartışmanın sonucu, tarihin ilerleyişini ve dolayısıyla uygarlık sürecini belirler.

Schumpeter’e göre en büyük tehlike Bolşevizmden kaynaklanmaktadır. *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi* kitabının 12. bölümü, kapitalizmi koruyan sosyal sınıfların ve kurumların çöküşü şeklinde “yıkılan duvarlar”dan bahseder. 13. bölüm, özellikle entelektüeller arasında bu sosyal düzene karşı artan düşmanlığı ele alır. 14. bölüm,

¹⁴ Schumpeter’e göre Lenin, “proletaryanın ‘kendi çabalarıyla’ asla özgürleşemeyeceğini veya özgürleşemeyeceğini, yani entelektüellerin önderliği olmadan özgürleşemeyeceğini fark eden ilk gerçek sosyalistti” (1949; bkz. Herzog ve Honneth 2016: 247, dipnot 5).

¹⁵ 1928 yılında Schumpeter, *Economic Journal* dergisinde “The Instability of Capitalism” başlıklı makalesini yayınladı; makalenin sonunda şöyle deniyordu: “Ekonomik açıdan istikrarlı olan ve hatta istikrarını artıran [!] kapitalizm, zihnin rasyonalizasyonu yoluyla, kendi temel önkoşulları, gerekçeleri ve sosyal kurumlarıyla bağdaşmayan bir zihniyet ve yaşam tarzı yaratır ve – ekonomik bir zorunluluktan ötürü değil, hatta muhtemelen ekonomik refahın aleyhine – onu sosyalizm olarak adlandırıp adlandırmamanın artık sadece bir zevk ve terminoloji meselesi olduğu bir düzen haline dönüşür.” (Schumpeter 1928: 386; Almanca çevirisi Schumpeter 1987: 67 f.) Tarih, Schumpeter’in tüm iddialarını doğrulamıyor: Yaklaşık bir yıl sonra, Ekim 1929’da New York Borsası çöküşü ve Dünya Ekonomik Krizi yaşanır.

“Çürüme”, Schumpeter’in mülkiyet ve kontrolün ayrılması yoluyla “mülkiyet özünün buharlaşması”, faydacılık yoluyla “burjuva ailesinin dağılması”, “kâr güdüsünün” aşınması ve yatırım faaliyetlerinin uzun vadeli yönelimi konusundaki kültürel açıdan karamsar görüşünü ifade eder. Ona göre, insanlığı tehdit eden en büyük tehlike Bolşevizmdir. Sermaye yoğunlaşması ve bürokratikleşme sosyalizme işaret eder ve sahte peygamberler onu övüp durur. Stalin’in yaydığı dünya devrimi artık uzak bir gürültü değildir. Faşizm ve Nasyonal Sosyalizm de diktatörlük rejimleri kurmuş olsalar da yirminci yüzyılın üçüncü on yılından dördüncü on yılına geçişte Bolşevizmin geriye kalan tek ciddi düşmanları onlardı. Bolşevizmin yayılması, insanlık için olabilecek en büyük talihsizlik olacak ve barbarlığa geri dönüş anlamına gelecektir. Bu açıdan bakıldığında, faşizm ve Nasyonal Sosyalizm, çöküşlerine kadar paradoksal bir şekilde Schumpeter’in kurtarıcılarıdır. Ne yazık ki, ABD Başkanı Franklin Delano Roosevelt, dizginleri ele alıp Stalin’i durduracak büyüklükte bir lider değildi. Schumpeter kesinlikle bir Spencerci değildir.

Şimdi Adam Smith’e dönelim. Başlıca eserleri, kabaca söylemek gerekirse, Marx’ın *Kapital*’inden yaklaşık bir yüzyıl önce ve Schumpeter’in önemli çalışmalarından bir buçuk yüzyıldan fazla bir süre önce kaleme alınmıştır. Darwin’in evrim teorisi ise ölümünden yaklaşık yetmiş yıl sonra yayınlanmıştır. Öyleyse, nasıl olur da o, evrimsel iktisadın öncüsü olarak kabul edilebilir? Bu konuyu iki aşamada ele alacağız. V. Bölümde, Smith’in eserlerinden, onun evrimsel bakış açısının *öncüsü* olduğuna dair kanıt olarak değerlendirilebilecek birkaç unsuru belirliyoruz. VI. Bölümde ise, onun ele aldığı uygarlık sürecine yönelik tehditler ele alınmaktadır. Bunlar, yaygın olarak kabul gören yorumun aksine, Smith’in, tüm sorunların çözümü piyasaya bırakılırsa her şeyin yoluna gireceği şeklindeki basitleştirici görüşün savunucusu olmadığını göstermektedir.

V. Smith’in Eserlerinde Evrim Teorisinin Unsurları

1. Yanlış Anlaşılan İskoç

Smith, genellikle birbirine bağlı piyasaların başarılarını sınırsız bir hayranlıkla takdir eden ve devletin ekonomiye müdahalesini temelde zararlı bulan biri olarak görülür. İyi bir toplumu mümkün kılmak için gereken (neredeyse) tek şey, piyasalar ve tekel oluşumuyla mücadele eden bir rekabet politikasıdır. Ya da *Andrew Schotter*’ın (1985: 3) Adam Smith’in sözde doktriniyle ilgili olarak özellikle radikal bir şekilde ifade ettiği gibi: “toplumsal açıdan yararlı sonuçlar elde etmek için bencillikten başka hiçbir şeye gerek yoktur.” Eğer sosyo-ekonomik sistem yukarıda bahsedilen anlamda doğru yola sokulur ve bu yolda tutulursa – buna eşlik eden görüşe göre – o zaman uygarlık süreci kesintisiz bir şekilde ilerler. İnsanların yaşam koşullarını durmaksızın iyileştirerek, sistemi “en fazla sayıda insan için en büyük mutluluk”a yönlendirir¹⁶. Bu basitleştirilmiş açıklama, genel olarak, Smith’in uygarlık sürecinin ideal yolu ve insanlığın sosyo-ekonomik evrimi hakkındaki anlayışını doğru bir şekilde yansıtır mı?

Bu çalışmada verilen cevap şudur: hayır. Bu bölümde ve bir sonraki bölümde, bunun en önemli nedenlerini özetleyeceğim. Smith’in öğretilerinin yaygın olarak yanlış yorumlanmasının ve zaman zaman açıkça çarpıtılmasının birkaç nedeni vardır (bkz. ayrıca *Horn* 2023). Bunların en önemlilerinden biri, İskoçyalıyı ideolojik olarak sahiplenme girişimleri bir yana, elbette Smith’in eserinin çeşitli yerlerinde piyasaların gücünü ve homeostatik özelliklerini övmesidir. Aslında, piyasalara büyük bir güven duymaktadır, en azından çağdaşlarının çoğundan çok daha fazla. Ancak burada şunu akılda tutmak gerekir. İlk olarak, *Ulusların Zenginliği*’nin IV. Kitabı’nda alternatif politik ekonomi sistemlerine —yani, merkantilist ve tarımsal sistemlere— yönelik eleştirisinde, kasıtlı olarak abartılara başvurduğunu belirtir. Bu bağlamda bir atasözü alıntılar: “Atasözüne göre, çubuk bir tarafa çok fazla eğilmişse, onu düzeltmek için diğer tarafa da aynı ölçüde eğmek gerekir.” Ardından bunu, ele aldığı iki sistemle ilişkili olarak şöyle açıklar:

Tarımın her ülkenin gelir ve servetinin tek kaynağı olduğunu savunan Fransız filozoflar, bu atasözünü benimsemiş görünüyorlar; ve tıpkı Colbert’in planında kent sanayisinin kırsal sanayiye kıyasla kesinlikle

¹⁶ Alman marjinal fayda teorisini *Hermann Heinrich Gossen* (1854), ekonomik teorisini açıkça bir “din” olarak, kendisini ise bu dinin “rahibi” olarak sunarak, bu görüşün kurtuluşçu yorumunu tutarlı bir şekilde dile getirir.

abartılmış olduğu gibi, onların sisteminde de bu sanayinin kesinlikle yetersiz gösterildiği anlaşıyor. (WN IV.ix.4)

Quesnay ve Colbert için yeterli olan şey, Smith için de kesinlikle yeterlidir. Smith de çubuğu, kendi görüşüne göre başkalarının bükmüş (ya da daha doğrusu, çarpıtmış) olduğu yönün tam tersi yönde bükmektedir. Onun bu tartışma stratejisi, *Ulusların Zenginliği*'ni okurken gözden kaçırılmamalıdır.

İkincisi, Smith'in piyasalara övgüsü, bizim Smith'in anladığı anlamda "iyi yönetilen" bir toplumla karşı karşıya olduğumuzu varsayar; bu varsayım bazen açıkça, ancak çoğunlukla dolaylı olarak dile getirilir. Kötü yönetilen toplumlarda durum farklıdır; Smith'in de vurguladığı gibi, kötü yönetim piyasaların düzgün işleyişi üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir.

Üçüncüsü, Smith'e göre finans piyasaları doğası gereği istikrarsızdır ve akılcı ve etkin bir düzenlemeye ihtiyaç duyar. Piyasa ve hükümet başarısızlıkları burada özellikle patlayıcı bir bileşim oluşturur ve toplumun refahını tehlikeye atar. Bu durum, onun döneminde bile ampirik olarak zaten iyi bir şekilde belgelenmişti. Smith, asimetrik bilgi, ahlaki tehlike, ters seçim, bulaşma ve sürü psikolojisi gibi kavramları kullanmadan bu durumun teorik açıklamasını yapar (bkz. Kurz 2016a: Bölüm 6). Ancak esasen, istikrarsızlığı tam da buna bağlamakta ve endişe verici bir alt tonla şunu vurgulamaktadır: Etkili bir düzenleme olmadan, "birkaç bireyin doğal özgürlüğünü kullanması... tüm toplumun güvenliğini tehlikeye atar" (WN II.ii.94; vurgu eklenmiştir). Bütün toplumun refahı tehlikeyededir!

Smith, bir ülkenin ekonomik faaliyetlerinin büyük bir kısmının birbirine bağlı piyasalar tarafından koordine edilmesine izin verilmesini savunurken, mal piyasalarına atıfta bulunur ve bunu açıkça belirtmeden finans piyasalarının başarılı bir şekilde düzenlendiğini ve dolayısıyla ekonomiye bir bütün olarak tehdit oluşturmadığını varsayar. Ancak o, ekonominin reel sektörünün istikrarını savunmakla yetinmez; aksine, bunu ikna edici bir gerekçeyle desteklemeye çalışır. *Ulusların Zenginliği*'nin I. Kitabı'nın VII. Bölümünde, *serbest rekabet* koşulları altında yani, piyasaya giriş ve çıkışta önemli kısıtlamaların olmadığı durumlarda, ekonomik sistemin, günümüz dinamik teorisinde "çekici" olarak adlandırılan bir özellik sergilediğini göstermeye çalışır: "Piyasa fiyatlarının" "doğal" seviyelerinden sapmaları — ki serbest rekabet koşullarında bu seviyeler eğilimsel olarak tekdüze bir kâr oranı ile karakterize edilir — özellikle sermaye sahiplerinin kendi çıkarlarına yönelik davranışları tarafından ortadan kaldırılır. Smith'in Newtoncu terminolojiyi kullanarak ifade ettiği gibi, ekonomi kendi çekicisine doğru "çekilir" ya da onun etrafında "salınır". Herhangi bir durumda, çekici, üretimin teknik koşulları ve reel ücretlerin seviyesi tarafından belirlenir. Smith, *Ulusların Zenginliği*'nin I. Kitabı'nda ekonominin reel sektörünün istikrarını göstermeye çalışarak, piyasa aracılı koordinasyonun genişlemesinin ekonomiyi anarşi ve kaosa sürükleyeceği yönündeki yaygın korkuyu ortadan kaldırmaya çalışır.

Öyleyse, Smith'in eserindeki evrimsel unsurlar nelerdir? Öncelikle, Smith'in Comte de Buffon (1707–1788) ile meslektaş ve işbirlikçisi Jean-Marie Daubenton'un (1716–1799) muazzam eserlerinin en azından bazı kısımlarına aşina olduğunu belirtmekle başlayacağım. Buffon, Charles Darwin'in öncüsü olarak kabul edilir. Smith'in, "neredeyse evrensel olarak kabul gören bu iki beyefendinin" (Smith 1980: 248, bölüm 8 ve dipnot 14) bulgularından yararlanmamış olması şaşırtıcı olurdu. Bugüne kadar, bu bağlantı Smith'in eserlerinin algılanmasında yalnızca ara sıra önemli bir rol oynamıştır. Bu durumun nedeni, Smith'in eserlerinde Buffon'a nadiren açıkça atıfta bulunmasıdır. Ancak, Japonya'nın Fukuoka kentindeki Kyushu Üniversitesi'nden Tetsuo Taka'yanın, Smith'in Buffon'la dolaylı ilişkisini ve o dönemin botanik ve doğa felsefesi literatürünü incelediği birkaç makalesine borçluyuz¹⁷.

2. Darwin'in öncüsü Comte de Buffon'un eseri

¹⁷ Edinburgh için hazırladığım sunum metnini tamamladıktan sonra, Kii-chiro Yagi nazikçe Taka'nın bilgilendirici ve aydınlatıcı çalışmalarına dikkatimi çekildi. Taka, diğer konuların yanı sıra Smith'in sosyal teorisinde içgüdü kavramının rolünü inceliyor; bkz. özellikle Taka (2012). Ancak, Smith'in eserindeki evrimsel unsurlara yönelik onun incelemesi ile benimkiler arasında sadece marjinal bir örtüşme var ve bunlar birbirini tamamlayıcı nitelikte.

Fransız matematikçi, doğa felsefecisi ve anatomist George-Louis Leclerc, Comte de Buffon, kısmen hekim ve tahnitçi Louis Jean-Marie Daubenton ile birlikte, 1749 yılından itibaren tek tek makale ve kitaplardan oluşan sürekli bir yayın dizisi şeklinde, genel başlığı *Histoire naturelle, générale et particulière* (Buffon 1749 ve devamı) olan toplam 44 ciltlik bir eser yayınladı. Buffon, Newton'dan büyük ölçüde etkilenmişti. İsveçli çağdaşı Carl von Linné'nin (1707–1778) doğanın bütününün taksonomik olarak kavranabileceği yönündeki görüşüne karşı çıktı. Doğanın zenginliği ve kısmen iklim değişikliklerinden kaynaklanan sürekli dönüşümü göz önüne alındığında bunun imkânsız olduğunu savundu. Aksine, canlılar evrimsel bir merdiven boyunca geliyordu. Buffon, Daubenton'un da desteğiyle, karşılaştırmalı anatomik çalışmalarla bu görüşünü kanıtlamaya çalıştı. Gözlem ve deney, felsefi spekülasyonun yanına eklenmişti. *Histoire* geniş çapta okunmuş ve tartışılmış, Fransa'da ansiklopedistlerin eserleri kadar popüler olmuştur. Paris salonlarında da konuşulan bir konu haline gelen eser, tamamen veya kısmen birçok dile çevrildi. Buffon, Paris'teki İngiliz Büyükelçiliği'nde sekreter olarak görev yapan David Hume'a eserin ilk ciltlerinden bazılarını hediye etti (bkz. *Smith* 1977: 118). Smith'in özel kütüphanesindeki Buffon eserlerinin envanteri hakkında bilgi *Mizuta* (2000) tarafından verilmektedir.

Burada, özellikle *Ulusların Zenginliği*'nde, Buffon'a atıfta bulunduğu varsayılabilir bir hususa dikkat çekmekle yetineceğim. Smith'in insan türünü çeşitli hayvan türleriyle defalarca karşılaştırmasından söz ediyorum. Farklılıkları vurgulayarak, insanlığın toplumsal yaşam ve uygarlığın gelişimi sürecine yönelik benzersiz yeteneğini ortaya koymaya çalışmaktadır. İnsanlar, yakın iş birliği ve giderek daha uzmanlaşan bir sosyal iş bölümü için ön koşul olan iletişim konusunda daha gelişmiş yeteneklere sahiptir; Smith'e göre, bu da gelişimin itici gücüdür. İnsanın "takas ve değişim yapma gücü ya da eğilimi" (*WN* I.ii.5), doğuştan gelen bir sözleşme mantığını temsil eder. İnsanlar, giderek genişleyen bir iş birliği ilişkileri ağı aracılığıyla, büyük ölçekte birbirlerine fayda sağlayabilirler. Hayvan türlerinde ise bu yetenek, varsa bile çok nadir görülür: "Ancak, aynı türden olsalar da, bu farklı hayvan kabileleri birbirlerine neredeyse hiç fayda sağlamazlar" (*ibid*). Gerçi hayvanlar pek çok dikkat çekici yeteneğe sahip olsalar da ve bu bakımdan çoğu zaman insanları geri bıraksalar da, bu yetenekleri bir "ortak havuz"da birleştirip herkesin kullanımına açarak herkesin yaşam koşullarını iyileştiremezler. İnsan türü ise farklıdır: İş bölümü ve malların değiş tokuşu, herkesin mevcut olan son derece farklı yetenek ve becerilerden yararlanmasına olanak tanır. Malların alım satımı yoluyla, toplumun her bir üyesi diğerlerinin yetenek ve becerilerine erişebilir. Bu, insanların dolaylı olarak öğrenme, yetenek ve becerilerini geliştirme ve uzmanlaşma yeteneklerine atıfta bulunur; bu da onları hayvan türlerinden büyük ölçüde ayırır.

Bu nedenle biyoloji ve sosyal bilimler, özellikle iletişim kurma, düşünceleri paylaşma, birbirlerinden öğrenme, yetenekleri geliştirme, becerileri kazanma ve iş birliği yapma becerileri açısından birbirinden farklı türlerle ilgilenmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi, Marx ve Schumpeter, Darwinci evrimsel biyolojinin unsurlarını sosyal bilimlere doğrudan uygulamanın bir yolu olmadığını düşünmüşlerdir. Smith'e gelince, belki de Buffon ile olan ilişkisi hakkında benzer bir şey söylenebilir. Her ne kadar henüz emekleme aşamasında olan bir evrimsel biyolojiyle karşı karşıya olsa da, politik ekonominin analitik kavramlarını, incelediği "biyotop"a atıfta bulunarak üretmesi gerektiğine dair hiçbir şüpheye yer bırakmaz. Daha sonra Marx ve Schumpeter gibi, insan ve hayvan türlerini karşılaştırarak kendini biyologların biyotopundan ayırır.

Bana göre, Smith'in çalışmasının aşağıdaki unsurları evrim teorisi bağlamında yorumlanabilir.

3. Kendi Kendini Düzenleme İlkesi

Serbest rekabet koşulları altında kişisel çıkar güdüsüne dayalı davranışların bir sonucu olarak piyasa fiyatlarının "doğal" seviyeleri etrafında salınım gösterdiği ya da yerçekimi etkisi yarattığına dair Smith'in teorisinde gördüğümüz gibi, o, ekonominin reel sektörünü kendi kendini düzenleyen bir yapı olarak ele almaktadır. Bu bağlamda, rekabetin merkezci yönüne odaklanır. Ancak, "iyileştirmelerin" – yeni üretim yöntemleri ve yeni malların – üretilmesini sağlayan merkezkaç yönüne bakıldığında da ciddi bir sorun görmez; zira öncü firmanın hemen peşinden gelen rekabet, er ya da geç, kârlılığın yeniden dengelenme eğiliminde olduğu yeni bir çekim merkezinin oluşmasını zorunlu kılmaktadır. İçsel olarak ortaya çıkan dinamik, Newton'un astronomide incelediğinden daha karmaşıktır ve Smith, bu dinamiklerin teorik olarak kavranmasına ancak kısmen katkıda bulunabildi. Ancak burada da bir başlangıç yapılmıştır. Bir ekonominin tarihsel gelişimini, birbirini izleyen bir dizi ağırlık merkezi —ya da günümüzde ifade ettiğimiz şekliyle, ekonomik sistemin "uzun vadedeki konumları"

— biçiminde ele alan çalışması, bir yandan gelişmiş bir dinamik analizin eksikliğini, diğer yandan ise toplumun iyi yönetildiği sürece ekonominin reel sektörünün istikrarlı olduğu yönündeki inancı yansıtmaktadır. Bu nedenle, Smith’in başvurduğu öz-örgütlenme ilkesi, bir istikrar çapasını, yani işleyen bir devleti varsaymaktadır. Bu, ilerleyen süreçte çeşitli açılardan teyit edilecek ve pekiştirilecektir.

Her şey yolunda giderse, uygarlık süreci yeniliklerin yol açtığı çalkantılara rağmen nispeten sorunsuz ilerler ve böylece Smith’in Glasgow Üniversitesi’ndeki saygıdeğer hocası, “unutulmaz” Francis Hutcheson’un (1694–1746) ifade ettiği gibi “en çok sayıda insan için en büyük mutluluk” sağlanır. Sistem daha sonra “eşitlik, özgürlük ve adalet”e doğru ilerler (*WN* IV.ix.3). Ancak durumun böyle kalacağına dair bir garanti yoktur. Smith, VI. Bölümde göreceğimiz gibi, zorluklara açılan sayısız kapı görmektedir.

4. “İyileştirmeler” ve kombinatoryal metafor

Smith, doğal olarak, özellikle Darwin ile öne çıkan “varyasyon”, “seleksiyon” ve “kalıtım” gibi terimlerin hiçbirini kullanmaz. Ancak benzer kavramları başka isimlerle ifade eder. Onun “iyileştirme” kavramı, bu terimlerin bazı unsurlarını içermektedir. Yeni teknik bilginin tanımlanmasında kombinatoryal metaforun kullanılması, gelişimin yol bağımlılığına ve bir dizi alternatif arasından seçim yapılmasına işaret etmektedir. Geliştirilmiş makineler, okuduğumuz kadarıyla, sadece makine mühendislerinden değil, aynı zamanda araştırmacılardan ve bilim insanlarından da gelmektedir; yani “hiçbir şey yapmamak, ancak her şeyi gözlemlemekle uğraşan ve bu nedenle, çoğu zaman en uzak ve birbirinden farklı nesnelerin güçlerini bir araya getirebilen filozoflar veya spekülâtörlerden” kaynaklanmaktadır. O, şunu da ekler: “Toplumsal ilerlemesinde, felsefe veya spekülasyon, diğer her meslek gibi, belirli bir vatandaş sınıfının başlıca veya tek mesleği ve uğraşı haline gelir.” (*WN* I.i.9) İş bölümünün derinleşmesinin bir göstergesi, ekonomik açıdan yararlı teknik bilginin akışını genişleten ve kalıcı hale getiren ve ekonominin uyum sağlama kapasitesini kalıcı bir görev haline getiren bir araştırma ve geliştirme sektörünün ortaya çıkmasıdır. Smith, bir bilgi toplumunun ortaya çıkacağını öngörür ve üretkenlik ile zenginliğin mevcut “bilim miktarına” (*ibid*) bağlı olduğunu vurgular.

Hem Marx hem de Schumpeter kombinatoryal metaforunu kullanır ve her ikisi de inovasyonun kalkınma ve büyüme üzerindeki ezici rolünü vurgular. Smith’e benzer şekilde, ortaya çıkan değişikliklerin başlangıç noktası olan ekonomiyle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda toplum, kültür, siyaset, din gibi diğer alanları da etkilediğini kabul ederler. Ve Smith gibi, onlar da bu alanların da ekonomiye karşılıklı bir etki uyguladığını ve bu döngünün böylece devam ettiğini biliyorlar. Dolayısıyla, dar bir ekonomik bakış açısı, bu konuda bilinmesi gereken her şeyi kapsayamaz.

5. Üretim Sisteminin “Genotipinde” Yaşanan Yenilikler ve Değişiklikler

İyileştirmeler, ekonominin tüm sektörlerinde gerçekleşir ve şirketler arasındaki rekabetten kaynaklanır; ancak her icat ekonomik açıdan başarılı olmaz. Pek çok icat, rekabetin zorlu sınavına bile giremez: hiçbir zaman hayata geçirilmez. Diğerleri ise hayata geçirilir, ancak testi geçemez ve erken bir aşamada başarısız olur. Ancak başarılı olanlar, ortalamanın üzerinde karlılıkları sayesinde ekonomik etki kazanır ve bu da ortalamanın üzerinde bir kurumsal büyümeyi mümkün kılar. Ancak zamanla, yenilikçilerin peşinden gelen rakipler, kâr oranlarındaki farkları sonunda dengeler. Smith şöyle yazıyor:

Herhangi bir yeni imalatın, herhangi bir yeni ticaret dalının ya da tarımda herhangi bir yeni uygulamanın kurulması, her zaman bir spekülasyondur ve girişimci bu yolla kendine olağanüstü kârlar vaat eder. Bu kârlar bazen çok büyük olur, bazen de – belki daha sık olarak – tam tersi olur; ancak genel olarak, çevredeki diğer eski mesleklerin kârlarıyla düzenli bir orantı içinde değildir. Girişim başarılı olursa, kârlar genellikle başlangıçta çok yüksektir. Ticaret veya uygulama iyice yerleşip tanınır hale geldiğinde, rekabet bu kârları diğer ticaret dallarının seviyesine indirir. (*WN* I.x.b.43)

Sosyo-ekonomik sistemdeki yenilikleri (inovasyonları) biyolojideki yeniliklerle karşılaştırsak, 20. yüzyılın başında Hollandalı biyolog Hugo de Vries tarafından ortaya atılan “mutasyon” kavramıyla bir benzetme kurmak belki de o kadar da abartılı olmayacaktır. Burada kastedilen, biyolojik evrimde yeniliklere yol açan genotipteki rastgele varyasyonlardır (bkz. *Lorenz* 2020: 13). Ancak, hayatta kalan mutasyonlar doğada nispeten nadir görülür

– tıpkı başarılı icatlar gibi. Şimdi, kendileri de dahil olmak üzere tüm ürünlerin üretiminde doğrudan veya dolaylı olarak yer alan tüm ürünleri, belirli bir üretim sisteminin bir tür genotipi olarak ele alalım. Burada sistemin “temel ürünlerinden” veya buna karşılık gelen “temel sistemden” söz ediliyor (*Sraffa* 1960: 7–8). Diğer tüm üretim dalları teknik olarak temel sisteme bağlıdır, ancak bunun tersi geçerli değildir. Temel sistem yenilikler sonucunda değişirse, bu durum tüm üretim dallarını, gelir dağılımını ve nispi fiyatları etkiler. İnovasyonlar, temel sistemi çeşitli şekillerde değiştirebilir. Bazı temel ürünleri ortadan kaldırıp yenileriyle değiştirebilir; temel ürünleri temel olmayan ürünlere dönüştürebilir ve tersini de yapabilir; temel sistemin boyutunu değiştirebilir vb. Teknoloji tarihi, bu bakış açısına göre, özellikle ekonominin temel sisteminde yaşanan devrimlerin tarihidir¹⁸.

Smith’e göre uygarlık süreci, mal dünyasının genişlemesiyle karakterize edilir; bu süreçte piyasaya sürülen yeni ürünlerin sayısı, piyasadan çekilenlerin sayısından fazladır. Buna paralel olarak, işin doğasında da bir değişim yaşanır. Üretim ve dağıtım ağları hem kapsam hem de karmaşıklık açısından büyür ve bununla birlikte sistemin dış etkenlerden kaynaklanan aksaklıklara karşı kırılganlığı da artar. Ancak Smith’in düşüncesi fizyokratik bir önyargıya sahiptir. Bu önyargı, tarımın ve hasat edilen ürünün – tahılın – özel bir konuma sahip olduğunu savunur. Burada Smith “doğanın tahıl ile hemen hemen her türlü mal arasında kurduğu büyük ve temel fark”tan söz eder (*WNIV*.v. a.23). “Tahıl” burada tüm gıda maddelerinin bir karışımı olarak anlaşılmalıdır¹⁹. Tahıl, her yerde ekmek vb. tüketiminin işçilere işlerini yapabilecek enerjiyi sağladığı için, tüm malların üretimine doğrudan ve dolaylı olarak girer. Tahıl, kendine özgü bir temel üründür. “Yünlü veya keten kumaşlar, diğer tüm malların gerçek değerinin nihai olarak ölçülüp belirlenmesinde düzenleyici mal değildir. Tahıl ise öyledir.” (*ibid*) Smith, odun veya kömürün de her yerde doğrudan veya dolaylı girdi olarak gerekli olduğunu kabul eder, ancak dikkatini tarıma ve tahıl üretimine yöneltir. Toplumsal üretim aygıtının temel sisteminin, imalat sektöründeki süreçler tarafından derinden altüst edildiğini gözden kaçırır. Kömür ve demir çağının başlangıcını büyük ölçüde gözden kaçırır²⁰.

6. Döngüsel ve birikimli nedensellik

Smith’in evrimsel yaklaşımı özellikle şu iki noktaya odaklanmaktadır. Birincisi, ekonomik ve toplumsal değişimi, günümüz terminolojisiyle ifade etmek gerekirse, *doğrusal olmayan dinamikler* olarak ele almaktadır. İkincisi ise, gelişmeyi toplumsal yaşamın birbiriyle etkileşim halinde olan ve birlikte evrimleşen çeşitli alanlarının birleşimi olarak görmektedir. Uygarlık sürecinin temelini oluşturan ve onu maddi olarak ayakta tutan sermaye birikimi süreci, tüm toplumsal alanları kapsayan, kendi kendini besleyen bir gelişme fikrini ifade eder. Temel süreç şu şekildedir: Sermaye birikimi oranı ne kadar yüksekse, piyasaların büyümesi o kadar hızlı olur; bu da iş bölümünün derinleşmesi için alan yaratır. Bu olgu teknolojik ve örgütsel ilerlemelere, işgücü verimliliğinde ve dolayısıyla kişi başına gelirden ve özellikle kârda artışa yol açar. Bunlar da daha fazla sermaye birikimini finanse eder ve bu döngü böyle devam eder. Sonuç, kendi kendine giderek daha yüksek seviyelere tırmanan bir gelişmedir. Smith, bu süreçte döngüsel ve kümülatif nedensellik ilkesini açıkça kabul eder ve ekonomik büyüme ile teknolojik ilerlemenin birbirini pekiştirdiğini görür. *Allyn Young* (1928: 529), bunu Smith’in temel “teoremi” ve iktisat alanındaki “en aydınlatıcı ve verimli genellemelerden biri” olarak nitelemektedir. Bu, dinamik olarak artan ölçek ekonomisi

¹⁸ Tüm ekonomik sistemlerde temel bir ürün olarak karşımıza çıkan şey enerjidir. Ancak zaman içinde birincil enerji kaynakları (odun, kömür, petrol, doğal gaz, plütonyum...) değişmiştir. Bu nedenle ekonomi tarihi, diğer unsurların yanı sıra, çeşitli gelişme aşamalarını besleyen baskın enerji kaynakları açısından sınıflandırılmıştır. Bu nedenle, *Antroposen* kavramının yanı sıra, gezegenin büyük ölçüde insan kaynaklı değişimini ifade etmek için *Pirozen* kavramının kullanılması da tamamen yersiz değildir.

¹⁹ Smith’ten önce, William Petty gibi isimler de İncil’e atıfta bulunarak tahıl kavramını bu şekilde kullanmışlardır.

²⁰ Önemli icatlar arasında Spinning Jenny, otomatik eğirme makinesi ve geliştirilmiş buhar makinesi yer alıyordu. Smith, buhar makinesinin mucidi James Watt ile dosttu ve hatta Glasgow Üniversitesi’nde Watt’ın çalıştığı laboratuvarın sorumlusuydu. Ancak Watt, bu icadı Smith üniversiteden ayrılıp genç Buccleuch Dükü ile birlikte Avrupa kıtasına Grand Tour’a çıktıktan sonra gerçekleştirebildi.

öğretisinin temelini oluşturur. İş bölümü ve buna eşlik eden teknolojik evrim, ekonomik sistemi ileriye taşır ve içsel olarak üretilen, kendini sürdüren ve güçlendiren bir dönüşümü tetikler.

Görüldüğü üzere, Smith imalat sektörünü “büyümenin motoru” olarak nitelendirmekte yanılmış ve bu nedenle İlk Makine Çağı’na girişi doğru bir şekilde algılayamamış olsa da ortaya çıkan geniş kapsamlı teknolojik ve örgütsel devrimleri tanımlamak ve incelemek için gerekli kavramsal çerçeveyi ve analitik araçları ona borçluyuz. O, rekabete ve rekabetin zorladığı maliyet minimizasyonu davranışına, hangi icatların iyileştirmelere veya yeniliklere dönüşeceğini belirleyen bir seçme süreci olarak dikkat çekiyor. Ve o, yenin üretim sistemine entegrasyonu ve artık işlevini yitirmiş olan eskinin sistemden atılma sürecini tanımlamaya başlar.

7. Smith’in “sistem adamı” ve toplumsal oyunun başarısı üzerine

Son olarak, Smith’in *Ahlaki Duygular Kuramı*’nda “toplumsal oyun” ile “satranç oyunu” arasında kurduğu ünlü benzetmeye kısaca değinelim. Bu analogiyle, toplumsal oyunun, sadece toplumun üyesi bireylerin doğal özgürlüklerinin (aşırı derecede) kısıtlanmaması durumunda başarılı olabileceğini açıklamaya çalışmaktadır.

Smith, “sistem adamını” – yani dar görüşlü politikacı veya milletvekili – başının belası olarak görür. Bu adam, “ideal yönetim planından” hiçbir sapmaya müsamaha göstermez ve her ihlali acımasız bir sertlikle cezalandırır. Bunu yaparken,

satranç tahtasındaki taşların, elin onlara uyguladığı hareketin dışında başka bir hareket ilkesi olmadığını gözden geçirir; oysa insan toplumunun büyük satranç tahtasında, her bir taşın, yasama organının ona uygulamayı seçebileceği hareketten tamamen farklı, kendine özgü bir hareket ilkesi vardır. Eğer bu iki ilke örtüşür ve aynı yönde hareket ederse, insan toplumunun oyunu kolay ve uyumlu bir şekilde ilerler ve büyük olasılıkla mutlu ve başarılı olur. Eğer zıt ya da farklı olurlarsa, oyun sefil bir şekilde devam eder ve toplum her zaman en yüksek düzeyde kargaşa içinde olur. (TMS VI.ii.2.17)

Bu analogi elbette amaçlanan amaca hizmet ediyor. Ancak burada, bu analogiden yola çıkarak, Smith’in sosyo-ekonomik evrim ve uygarlık süreci teorisinde karşılaştığı analitik zorlukları inceleyeceğiz.

Bu analogi, ilk olarak Newton’un astronomi anlayışı bağlamında ele alınabilir. Bu anlayışta gezegenler, satranç taşlarının yerini alır. Her gezegen kendine özgü bir yörünge izler ve böylece tüm gezegenlerin birbiriyle etkileşimine – önceden belirlenmiş bir uyuma – katkıda bulunur. Bununla birlikte satranç ise bir çatışma veya savaş oyunudur. Fakat bu bir kenara bırakılırsa, Smith’in sosyal teorisi hem Newton’un astronomisinden hem de satranç oyunundan çok daha karmaşık olması bakımından ayrılır. Smith’in “piyonları” sabit ve değişmez hareket ilkelerine uymaz. Bu da piyonları hayvan türlerinden ayırır. Hayvan türleri, tam aksine, farklı hareket alanlarına, çok sayıda güdü ve arzuya sahiptirler ve dış etkenler ile çevrelerinden etkilenirler. Smith şunu vurgular: “En farklı karakterler arasındaki fark, örneğin bir filozof ile sıradan bir hamal arasındaki fark, [hayvanlarda olduğu gibi, HDK] doğadan çok alışkanlık, gelenek ve eğitimden kaynaklanıyor gibi görünmektedir” (WN I. ii.4).

Ancak, bir kez ve sonsuza dek sabit bir büyüklük olmayan ve belirli sınırlar içinde değiştirilebilen tek şey, taşların “hareket ilkesi” değildir. Newton’un gezegenlerinin sayısı sabit kalırken, taşların sayısı da değişmektedir. Daha da önemlisi, eski grupların ve sınıfların yanına ya da yerlerine yeni gruplar ve sınıfların geçmesidir. Sosyo-ekonomik sistem sürekli bir kargaşa halindedir ve sürekli bir evrim sürecine tabidir. “Satranç tahtası”nın boyutu ve şekli de değişmektedir. İnsanlar gezegene belirgin bir etki uygulamakta ve gezegenin sağladığı doğal kaynakların giderek daha büyük kısımlarını kendilerine mal etmektedir. Süreç, karmaşık, doğrusal olmayan yörüngeler içerir ve dönüm noktaları ile tersine dönüşler sergiler. Buna karşılık, Newton’un analiz ettiği dünya ne kadar da basit! Smith, büyük—hayır, devasa—bir konuya el atıyor. Aşağıdaki bölümde görüldüğü gibi, işin içindeki bazı güçlerin ve nedensel ilişkilerin sezgisel bir şekilde ifade edilmesini ona borçluyuz. Her başlangıç zordur, ancak uzaktan bakıldığında, İskoçyalının şaşırtıcı bir başarıya imza attığını söyleyebiliriz.

VI. SMİTH’İN UYGARLIK SÜRECİNİN TEHLİKELERİ ÜZERİNE

TMS'de Smith, uygarlık sürecinin başarıya ulaşacağına dair iyimser bir bakış açısı sergilerken; WN'de ise daha temkinli bir tavır sergiler. Bu süreci yavaşlatacak, durduracak veya tersine çevirecek ve toplumu "ilerici" bir durumdan "gerileyen bir duruma" sürükleyecek sayısız tehlike bulunmaktadır. Bunların en önemlileri nelerdir?

1. Malumat ve Bilgi Farklılıkları

Büyüyen bir ekonomide, toplumun farklı üyelerini birbirine bağlayan ve onları karşılıklı olarak birbirine bağımlı kılan ağ, nüfusla birlikte genişler. Bu ağ büyümeye dayanabilecek mi, yoksa kopma riski giderek artıyor mu? Toplumun farklı üyelerinin ne kadar malumata sahip ve bilgili olduğu, toplumdaki süreçleri ne kadar anladıkları, malumat ve bilgi farklılıklarının [Informations-und Wissensdifferenzen] istismar edilip edilmediği ve daha pek çok konu ne kadar önemli bir rol oynuyor? Ve derinleşen toplumsal iş bölümü sürecinde bu konuda belirgin bir değişiklik olacağına dair bir neden var mı? ve bu durum uygarlık sürecini nasıl etkiliyor?

Smith, bilindiği üzere toplumu üç büyük sınıfa ayırır: toprak sahipleri, işçiler ve sermaye sahipleri. Bu sınıfları, her birinin baskın olan servet türü ve bundan elde edilen gelire göre ayrıştırır: Toprak sahipleri toprağa sahiptir ve toprak rantı elde ederler; işçiler esasen sadece emek güçlerine sahiptir ve ücret alırlar; sermaye sahipleri ise fabrikalar ve depolara ya da para ve finans sermayesine sahiptir ve kâr ya da faiz elde ederler. Ancak, Smith'in toplumun üyelerini buna paralel olarak bilgi düzeylerine, bilgilerine ve muhakeme yeteneklerine göre de sınıflandığı çoğu zaman gözden kaçmaktadır. Toprak sahipleri, hiç ekmedikleri yerlerden hasat ederler ve gelirlerini "kendi plan veya projelerinden bağımsız olarak" elde ederler. Bu durum onları tembelliştirir ve "çok sık, sadece cahil olmakla kalmaz, herhangi bir kamu düzenlemesinin sonuçlarını öngörmek ve anlamak için gerekli olan zihinsel çabayı gösteremezler" (WN I.xi.s.8). Bu bakımdan durum, toplumun büyük çoğunluğunu oluşturan işçiler ve aileleri yani "çalışan yoksullar" için daha da kötüdür. İşçi, istese bile, gerekli malumatları edinmek ve bunları doğru bir şekilde yorumlamak için ne zamana ne boş zamana ne de eğitime sahiptir. "Bu nedenle, kamuoyundaki tartışmalarda, işverenleri tarafından işçinin kendi çıkarları için değil, işverenin kendi çıkarları için kışkırtıldığı, teşvik edildiği ve desteklendiği bazı özel durumlar dışında, işçinin sesi pek duyulmaz ve daha da az dikkate alınır." (WN I.xi.s.9) Smith'in soğukkanlı yargısına göre, işçi, toplumun diğer üyeleri tarafından zaman zaman kendi amaçları için araçsallaştırılır.

Bu bağlamda bakışlarını öncelikle tüccar ve imalatçıları çevirir. Hayatları boyunca "proje ve planlar üretmekle" meşgul olan bu kişiler, "ülkedeki beyefendilerin çoğundan daha keskin bir kavrayışa sahiptirler" (WN I.xi.s.10); işçilerden bahsetmeye bile gerek yok. Ve diğer toplumsal sınıflardan farklı olarak, "kendi çıkarları konusunda üstün bir bilgiye" sahiptirler (*ibid*). Her ne kadar toplumsal hamurun mayası olsalar da yaptıkları her zaman herkes için yararlı değildir; çünkü bencillikleri onları sık sık bilgi üstünlüklerini başkalarının aleyhine kullanmaya yöneltir. Smith'in yazdığına göre, tüccarların ve piyasa aracılarının çıkarları "her zaman bazı açılardan halkın çıkarlarından farklı, hatta zıttır. Pazarı genişletmek ve rekabeti daraltmak, her zaman tüccarların menfaatinidir" (*ibid*). Bu şekilde, sermayelerinin normal getirisinin ötesinde kârlarını artırabilir ve "kendi çıkarları için, diğer vatandaşların üzerine absürt bir vergi yükleyebilirler" (*ibid*; vurgu eklenmiştir). Bu nedenle, onların önerdikleri ekonomi politikalarının tümüne güçlü bir- hayır: "en derin kuşkuyla" incelemek gerekir! Çünkü: "Bu öneriler, çıkarları hiçbir zaman halkın çıkarlarıyla tam olarak örtüşmeyen, genellikle halkı aldatmak ve hatta ezmeyle ilgilenen ve buna bağlı olarak birçok durumda halkı hem aldatan hem de ezen bir kesimden geliyor." (*ibid*; vurgu eklenmiştir)

Bunlar, Smith'in başka yerlerde hakkında iyi şeyler söylediği kişilere yönelttiği sert sözlerdir²¹. Burada, onun günümüzde "ahlaki tehlike" olarak adlandırılan olguların gayet farkında olduğu belirtilmelidir. Onun görüşüne göre, bu olgular dikkat çekici bir şekilde genel olarak kamuoyu için de tehlike arz etmektedir: "Aldatma", "sömürü" ve "baskı"nın temeli olan malumat düzeyi, bilgi birikimi ve muhakeme yeteneğindeki farklılıklar. Bu

²¹ David Hume, tüccarları eleştirilere karşı savunmuş ve onları "en yararlı insan gruplarından biri" olarak nitelendirmişti (bkz. Kurz 2011b: 118). Smith, Hume ile kurduğu uzaktan diyalogda, onun aşırı övgüsünü bir ölçüde hafifletmek istiyor gibi görünüyor.

tehlikelerle kararlı bir şekilde mücadele edilmezse, *TMS*'de belirtildiği gibi toplumun işleyişi nasıl "uyumlu" ve her açıdan "başarılı" bir şekilde devam edebilir?²²

Ancak Smith'e göre, bu açıdan durum az önce anlatıldığından daha da vahim; zira derinleşen toplumsal iş bölümü, sadece toplumsal yapının karmaşıklığını artırmakla kalmayıp, malumat düzeyi, bilgi birikimi ve muhakeme yeteneği açısından da uçurumu derinleştiriyor: Smith'in endişesi, "çalışan yoksullar"ın giderek daha da yoksullaşacağı yönünde.

2. Zihinsel ve ahlaki yoksullaşma

Smith, işçileri giderek daha fazla aletlerin ve makinelerin birer uzantısı haline getiren, onların geleneksel zanaatkarlık becerilerini geçersiz kılan ve böylece edindikleri becerileri yok eden bir tür teknolojik ve örgütsel ilerlemenin iş başında olduğunu gözlemliyor. Şöyle yazıyor (*WN* V.i.f.50):

İş bölümünün ilerlemesiyle birlikte, emekle geçimini sağlayanların, yani halkın büyük çoğunluğunun işleri, birkaç çok basit işleme indirgenmeye başlar.

Ancak, işçinin algısı öncelikle günlük mesleki faaliyetleri tarafından şekillendiği için, burada bir tehlike söz konusudur. İşçi,

hiç karşılaşmayacağı zorlukları ortadan kaldırmak için çözüm yolları bulma konusunda zekasını kullanma ya da yaratıcılığını sergileme imkânına sahip değildir. Dolayısıyla, doğal olarak bu tür çabaları gösterme alışkanlığını yitirir ve genellikle bir insanın olabileceği en aptal ve cahil hale gelir. Zihnindeki uyuşukluk, onu sadece mantıklı bir sohbette zevk almaktan veya buna katılmaktan mahrum bırakmakla kalmaz, aynı zamanda cömert, asil veya şefkatli duygular besleyememesine ve dolayısıyla özel hayatın sıradan görevlerinin çoğuna ilişkin adil yargılarda bulunamamasına da neden olur. Ülkesinin büyük ve geniş çıkarları hakkında yargıda bulunmaktan tamamen acizdir; ve aksi yönde özel bir çaba gösterilmedikçe, savaşta ülkesini savunmaktan da aynı derecede acizdir.

Smith endişe verici bir üslupla şunu ekliyor:

Kendi mesleğindeki becerisi, bu şekilde, entelektüel, sosyal ve askeri erdemlerinin pahasına kazanılmış gibi görünüyor. Ancak her gelişmiş ve medeni toplumda, hükümet bunu önlemek için çaba sarfetmedikçe, emekçi yoksullar, yani halkın büyük çoğunluğu, kaçınılmaz olarak bu duruma düşmek zorundadır. (ibid; vurgular eklenmiştir)

Uygarlık sürecini tehdit eden tehlikeler, bundan daha dramatik bir şekilde anlatılamazdı herhalde. Bu tehlikeler, uygarlığın dışından gelen tehlikeler değil, uygarlığın içinden, endojen olarak ortaya çıkan tehlikelerdir. Teknolojik ilerlemenin neden gözlemlendiği gibi – emek tasarrufu sağlayan ve beşeri sermayeyi tahrip eden – baskın bir biçim aldığı ya da bu eğilimlerin gelecekte de onun öngördüğü gibi devam edip etmeyeceği konusunda, Smith daha ayrıntılı bir tartışmaya girmiyor. Marx, birkaç on yıl sonra, özünde aynı soruyla karşı karşıya kaldığında, geçerli üretim tarzına uygun bir teknolojik değişim biçimi belirlemeye çalışacak, yani evrimsel bakış açısını bu araştırma alanına da genişletecektir. Smith ise bunu yapmaz; bunun yerine, daha önce duyduğumuz ve aşağıda daha ayrıntılı olarak göreceğimiz gibi, iş bölümünün ve uygarlık sürecinin diğer etkilerine, özellikle de bir ülkenin savunma yeteneğinin zayıflatılmasına odaklanır. Ancak mevcut bağlamda yeniden netleşen bir diğer husus da Smith'in devlete attığı önemli roldür. Devletin, nüfusun çok büyük bir kısmının zihinsel ve ahlaki yoksullaşmasına

²² *TMS* I.iii.3.1'de değinilen ahlaki duyguların yozlaşma eğiliminin, bu sorunu tüm toplum katmanlarında daha da şiddetlendirip şiddetlendirmedeği veya hafifletip hafifletmediği sorusu akla gelebilir. Söz konusu bölümde Smith, insanların zengin ve güçlüleri hayranlıkla izleme, yoksul ve güçsüzleri ise hor görme eğiliminden yakınıyor. Bu eğilim, diğer şeylerin yanı sıra, baskıcı ve zorba siyasi rejimleri ölümcül bir şekilde pekiştiriyor ve "özgürlük, eşitlik ve adalet"i baltalıyor.

başarılı bir şekilde karşı koymak için, Smith’in önerdiği gibi (bkz. *WN* V.i.f.52–55) zorunlu eğitimi uygulamaya koyup koymayacağı sorusu gündeme gelir. Ya koymazsa?

3. “Sefil tekelcilik ruhu”

Smith’e göre bir başka tehlike de “sefil tekel ruhu”ndan kaynaklanmaktadır. Merkantilist sistem bu ruhu sadece serbest bırakmakla kalmamış, aynı zamanda kalıcı olarak teşvik etmiştir. Aslında, Smith’e göre tekeller “merkantilist sistemin tek itici gücüdür” (*WN* IV.vii.c.80). Özellikle ibretlik bir örnek, *Doğu Hindistan Şirketi*’dir. Devlet memurları ile iş adamlarının iş birliğinde yolsuzluğun devreye girmesi nadir değildir. Rekabette ayakta kalmak için yenilik yapmak mı, yoksa rekabeti başından savmak için memurlara rüşvet vermek mi daha kârlıdır sorusu, Smith’in zamanında bile zihinleri meşgul etmekteydi. Rekabet halindeki firmalar varoluşsal zorluklarla karşı karşıya iken, tekeller için durum böyle değildir. Üstelik *Doğu Hindistan Şirketi* gibi siyasi egemenlik haklarıyla da donatılmışlarsa, şiddet uygulayarak tekellere rantlarını güvence altına alabilir ve hatta artırabilirler; örneğin Hintli çiftçilerin pamuk üretimini yok ederek²³.

Fiyatları artırıp, ücretleri artırmamak üzere şirketler arasında yapılan gizli anlaşmalar, devlet garantili tekellerin yarattığı etkilere benzer şekilde, kâr dağılımı ve ekonominin dinamikleri üzerinde olumsuz etkiler yaratır. Smith’in de işaret ettiği gibi, bu tür anlaşmalar hiçbir şekilde istisna değil, kuraldır: “Aslında bu tür bir iş birliğinden nadiren söz edilir, çünkü bu olağan ve hatta kimsenin haberi olmadığı doğal bir durumdur.” (*WN* I.viii.13) Bir şey görülemez veya duyulamazsa, yine de var olabilir. Ekonomik güç sessizce hareket eder.

Sefil tekelci ruh asla dinlenmez. Smith, merkantilist doktrini ortadan kaldırmayı başarsa bile, bu ruh rakipleri ortadan kaldırmak için fırsat kollamaya devam eder. Onunla mücadele, bir kez ve sonsuza dek halledilebilecek bir mesele değil, sürekli bir görevdir.^{24 25}.

²³ Smith, *Doğu Hindistan Şirketi* ve Avrupa ülkelerinin benzer ticaret şirketleri hakkında son derece eleştirel görüşler dile getiriyor. Serbest ticareti savunması, bu durumları açıkça kapsamıyor. Rekabet, tekellerin sorgulanabileceği anlamına gelir ve bu da tekelcileri davranışlarını değiştirmeye zorlar. Söz konusu ticaret şirketleri hakkında Smith, açıkça şöyle der: “Avrupalıların vahşi adaletsizliği, herkese fayda sağlaması gereken bir olayı, bu talihsiz ülkelerin birçoğu için yıkıcı ve tahrip edici hale getirdi.” (*WN* IV.i.32).

Eski zamanlardan beri, tekelcilerin icatları satın aldıkları, ancak bunları kendileri kullanmak için değil, mevcut üretim aygıtlarına yatırdıkları sermayeyi tehlikeye atmamak için rafa kaldırmak amacıyla satın aldıkları durumlar da bilinmektedir. Bu uygulama bugün de sözde “süperstar şirketler”de gözlemlenmektedir; bkz. *Autor et al.* (2020).

²⁴ Şu anda gündeme gelen soru “Büyük Beşli” ve teknoloji devleriyle nasıl başa çıkılacağıdır. Daron Acemoglu ve diğerleri bu şirketlerin bölünmesini savunuyorsa, bu görüşlerini desteklemek için muhtemelen Adam Smith’e atıfta bulunabilirler.

²⁵ Bazen, işçilerin ve temsilcilerinin aşırı taleplerine karşı çıkan Smith’in, bu taleplerin ekonomik mekanizmanın sorunsuz işleyişini ve dolayısıyla uygarlık sürecini aksattığı, hatta engellediği için böyle davrandığı görüşüyle karşılaşılır. Bu tamamen saçmalıktır. Smith’in döneminde işçilerin çıkarını temsil eden önemli bir oluşum henüz yoktu. Chartist hareketi ancak 1830’larda ortaya çıktı ve Smith’in işçiler ile “efendiler” arasındaki dağıtım çatışmasını ele alış biçiminin de gösterdiği gibi, o işçi sınıfını yapısal ve siyasi açıdan dezavantajlı bir konumda görüyordu (bkz. *WN* I.viii.11 13). Onun anlatısındaki “kötüler” ise daha çok, yükselen tüccar ve esnaf sınıfının üyeleridir. Onları açıkça “bu tüm ticari sistemin baş mimarları” ve “planlayıcıları” olarak adlandırır (*WN* IV.viii.54). Smith’in zamanında işçi sınıfı, barış ya da savaş zamanında fark etmeksizin, kötü yaşam koşulları nedeniyle artık düzgün işleyemediği ölçüde toplum için bir tehlike oluşturmaktadır. Smith’e göre, “ticaret sisteminin mimarları”nın çıkarıcı davranışları sağlıklı bir toplum yaratmak bir yana, işçi sınıfına ve tüketicilere zarar vermektedir.

4. Bankacılık Sektörünün Doğasında Var Olan İstikrarsızlık

Yukarıda da belirtildiği üzere, Smith, pozitif geri besleme etkileri nedeniyle finans piyasalarını mal piyasalarından farklı olarak istikrarsız bulmakta ve bunları toplumun tamamı için bir tehlike olarak algılamaktadır. Özellikle İskoçya'daki Ayr Bankası (WN II.ii.73–76), Fransa'da kâğıt paranın piyasaya sürülmesi ve Banque de France'ın kaderi ile "Mississippi Balonu"ndan tarihsel örnekler vermiştir. Bu bağlamda Smith, bireylerin çıkarıcı veya bencil davranışları, taklit ve bulaşma, ayrıca sürü psikolojisi yoluyla nihayetinde toplumun tamamını tehlikeye atan sistemik riskleri tespit etmiştir. *Ulusların Zenginliği*'nin II. Kitabı'nın ikinci bölümünde bu sorunu ele alan pasajlar, günümüzde şaşırtıcı —hayır: sarsıcı— bir düzeyde geçerlidir²⁶.

Müşterilerinin varlıklarını yöneten finans sektörü çalışanları, başarısızlık durumunda kayıpları kendileri üstlenmedikleri için genellikle yüksek riskler almaya isteklidirler. Smith, altın ve gümüş kullanımını önemli ölçüde azaltabilecek kâğıt paranın kullanılmasını savunuyordu: Arama, madencilik ve basım maliyetlerinden elde edilen tasarruf, "mekanikteki bazı gelişmeler" ile karşılaştırılabilir (WN II.ii.39). Ancak, kâğıt parayla ekonominin "Daedalus'un kanatları"yla ilerlediğini belirtir (WN II. ii.78). Fransa örneğinin gösterdiği gibi, burada naip Orléans Dükü, John Law'un "muhteşem, ancak hayalperest fikirleri" (WN II.ii.78) temelinde, Fransız kralının biriktirdiği devasa devlet borcunu ödemek için kâğıt para getirmiştir; ancak yeni finansal aracın akılsızca kullanılması felakete yol açmıştır. Smith, bir metafor kullanarak ifade ettiği gibi, "irrasyonel coşku" (Alan Greenspan), İkarus'un Güneş'e çok yaklaşmasına, babası Daedalus'un omuzlarına kanatları yapıştırmak için kullandığı balmumunun erimesine ve denize düşerek ölmesine yol açtı. Sadece bankaların ihtiyatlı ve akıllıca hareket etmesi bu çöküşü önleyebilir. *Ulusların Zenginliği* kitabının tek bir paragrafında dört kez "bankacılığın ihtiyatlı yönetimi"nden (WN II. ii.86) söz edilir – bu terim, 2008 finansal krizinin ardından büyük rağbet görmüştü.

Smith, bankacıların kişisel dürüstlüğü'nün krizlerin ve çöküşlerin önlenilebileceğinin bir garantisi olmadığı konusunda hiçbir şüpheye yer bırakmıyor. Risk sistemik nitelikte olup, bir yandan finansal yatırımların risk ve kârlılığı arasında pozitif bir korelasyon bulunmasından, diğer yandan ise hızla artan iş hacmi ile birlikte bankacıların borçlularının kredibilitesini doğru bir şekilde değerlendirememelerine bağlı olarak ortaya çıkıyor. Ancak bu durum, "hayali projeler üretenlerin" – pervasız spekülâtorlerin – ortaya çıkma olasılığını artırır; "bu kişiler parayı, muhtemelen asla tamamlamayacakları ve tamamlasalar bile gerçekte maliyetlerini asla karşılayamayacakları abartılı girişimlerde kullanacaklardır." (WN II.ii.77) Daha yüksek faiz oranları sunarak, "sağduyulu ve tutumlu borçluların" krediye erişmesini engelleyeceklerdir. Burada büyük ölçekte bir ters seçim durumuyla karşı karşıyayız: Bir ülkenin sermayesinin giderek artan bir kısmı, "ihtiyatlı ve kârlı girişimlerden, ihtiyatlı olmayan ve kâr getirmeyen girişimlere" yönlendirilecektir (*ibid*).

Halkı tehdit eden zararlar göz önüne alındığında, bankacılık sektörünün düzenlenmesi zorunludur:

Bu tür düzenlemeler, şüphesiz, bazı açılardan doğal özgürlüğün ihlali olarak görülebilir. Ancak, *tüm toplumun güvenliğini tehlikeye atabilecek* birkaç bireyin doğal özgürlüğünü kullanma çabaları, tüm hükümetlerin yasaları tarafından kısıtlanmaktadır ve kısıtlanmalıdır... Yangının yayılmasını önlemek için ortak duvar inşa etme zorunluluğu, burada önerilen bankacılık sektörüne ilişkin düzenlemelerle tam olarak aynı türden bir doğal özgürlük ihlali. (WN II.ii.94; vurgu eklenmiştir)

Düzenleme kolay bir iş değildir. Kâr peşinde koşanlar, düzenlemeleri atlatmak için her türlü çabayı gösterecektir. Sektördeki yenilikler de esasen bu amaca hizmet etmektedir. Bu nedenle yasama organı tetikte olmalı ve her türlü yeni atlatma girişimini engellemeye çalışmalıdır. Smith bununla kişisel çıkarların peşinden gitmeyi engellemek istememektedir; sadece bunun topluma zarar veren biçimlerini önlemek istemektedir.

Uygarlık sürecine yönelik en büyük tehdit, sürecin kendi içinden doğan bir gelişmeden kaynaklanmaktadır. Daha önce de kendi içinden doğan bir başka tehditle karşılaşmıştık: giderek artan iş bölüşümünün işçi sınıfı üzerindeki

²⁶ İnsan, doğru ve yararlı olan her şeyi muhafaza edip geri kalan her şeyi bir kenara attığı ile övünen bir bilim dalının, Smith'in görüşlerini nasıl görmezden gelebildiğini merak ediyor. Ekonomi bilimi – kusursuz işleyen bir seçim mekanizması mı?

olumsuz etkileri. Bunun sonucunda halkın kendini savunma yeteneğinde yaşanan gerileme, şu anda ele aldığımız bağlamda önemli bir rol oynamaktadır.

5. Savunma, refahtan çok daha önemlidir

Smith'e göre uygarlık süreci – ekonomi, toplum, kültür ve siyasetin birlikte evrimi – birbiriyle iç içe geçmiş çok sayıda gelişmeden oluşur. Bunların hepsi birbiriyle uyum ve ahenk içinde ilerlemez; aksine, zamanla bazıları birbiriyle çelişir hale gelir. Farklı ülkelerin farklı gelişim modelleri incelendiğinde, bunların ne kadar tehlikeli olduğu görülür. Smith bunu uluslararası ilişkilerin çeşitli alanları bağlamında yapmaktadır. Ana odak noktası, uluslar arasındaki savaşların nedenleridir²⁷.

Smith'e göre, bir ulusun zenginliği temel olarak şu yollarla artırılabilir: (1) diğer ülkeleri fethetmek, yağmalamak ve boyun eğdirilen halklardan haraç almak; (2) uzak mesafeli ticaret ve kârlı takas yoluyla; ve (3) artan toplumsal iş bölümü sonucunda üretim kapasitesi büyüyen yerli işçilerin gayreti ve özeni yoluyla. Erken dönemlerde (1) numaralı seçenek ön planda iken, merkantilist dönemde (2) numaralı seçenek önem kazanır ve bunu "ticaret toplumu"nda (3) numaralı seçenek izler. Eğer savaş, modern çağda bir ulusun zenginlik ve gücünü artırmanın bir aracı olarak geri dönerse, bu durum, çoktan geçmiş zamanların düşünce ve davranış biçimlerine bir geri dönüş, bir atavizm değil midir? Smith bu görüşe katılmamaktadır.

Lectures on Jurisprudence (Smith 1978, bundan sonra *LJ* olarak anılacaktır) adlı eserinde, "Ticaret Çağı"nın (*LJ* (A) i.27) hem "iyi" hem de "kötü" gelişmeleri beraberinde getirdiğini belirtir. Kötü gelişmeler arasında eğitimin ihmal edilmesini sayar. Eğitim, iş bölümünün yol açtığı vasıfsızlaşma eğilimi ve çocuk işçiliğinin kullanılması olasılığı nedeniyle önemini yitirmektedir. "Ticaretin bir başka kötü etkisi," diye vurgular, "insanlığın cesaretini kırması ve savaşçı ruhu söndürme eğiliminde olmasıdır." (*LJ* (B) 331). Bu ikisi bir araya geldiğinde tehlikeli bir karışım oluşturur.

Smith, ayrıntılı olarak şu şekilde argümanlar ileri sürer. Feodalizmde şeref ve toplumsal saygınlık, esasen yalnızca savaş alanında kahramanca davranışlarla kazanılabiliirdi. Bu nedenle askerlik, aristokrasinin evlatları için en asil görevdi. Buna karşılık ticaret toplumunda, itibar kazanmanın yepyeni imkânları ortaya çıkar ve hatta fetihler ile hanedanların kurulması bile ekonomi alanında mümkün hale gelir. Başarılı ekonomik kariyerler, askeri kariyerlerin yerini almıştır: "Zenginler için, açgözlülük ilkesi gereği savaşa çıkmak sakıncalı hale gelmiştir... Evinde 2 veya 3000 sterlin kazanabilen bir tüccar, savaşmaya pek istekli olmayacaktır. Ancak bu, başka bir işi olmayan eski bir şövalye için bir eğlenceydi." (*LJ* (B) 335 f.; vurgu eklenmiştir). Smith şöyle devam eder:

Sanat ve zanaatın gelişmesi üst tabakaların ilgisini hak eden bir konu olarak görüldüğünde, devletin savunması doğal olarak alt tabakaların görevi haline geldi; zira zenginler, kendi istekleri dışında hiçbir şeye zorlanamazlar. ... Sanat ve ticaret ... oldukça kazançlı hale geldiğinde, devleti savunma görevi en alt tabakalara düşer. Büyük Britanya'daki mevcut durumumuz budur. (*Ibid*)

Ancak toplumun üst tabakalarını etkisi altına alan sadece "açgözlülük ilkesi" değil, aynı zamanda "zevk düşkünlüğü ilkesi"dir de: "Zihinlerini sürekli lüks sanatlarıyla meşgul ederek, [insanlar] kadınsı ve alçakgönüllü hale gelirler" (*LJ* (B) 331). Ve alt tabakalar üst tabakaları taklit ettiğinden, toplumun büyük bir kısmı bu iki ilkenin girdabına kapılır. Bunlar insanların zihniyetini ve motivasyonlarını değiştirir. Ekonomik dönüşümler, derin sosyal ve kültürel dönüşümlere yol açar ve bunun tersi de geçerlidir. Bunların en önemlisi, hükümdarın ülkeyi ve halkı diğer ulusların şiddetinden ve istilasından korumak olan birincil görevini yerine getirmekte giderek daha büyük zorluklarla karşılaşmasıdır. Ancak bu, pahalı askeri kaynaklar olmadan yapılamaz. "Ancak barış zamanında bu askeri gücü hazırlamanın ve savaş zamanında onu kullanmanın maliyeti, toplumun farklı durumlarında ve gelişimin farklı dönemlerinde çok farklıdır." (*WN* V.i.a.1; vurgu eklenmiştir) Ancak savaş ruhunun ve askerî erdemlerin yitirilmesi şu anlama gelir: "Bir ülke belirli bir gelişmişlik düzeyine ulaştığında, savaşa daha az uygun hale gelir" (*LJ* (B) 37).

²⁷ Bu konuyla ilgili ayrıntılı bir inceleme Kurz (1991) adlı eserde bulunabilir.

Bu durum, yoksul ve kıskanç, ancak savaşçı ruhlu – “barbar” olarak da adlandırılan – komşuların gözünden kaçmıyor. Felaket kapıda: Zengin bir ülkenin refahı,

tüm komşularının işgaline yol açar. Çalışkan ve bu nedenle zengin bir ulus, tüm uluslar arasında saldırıya uğrama olasılığı en yüksek olandır; ve devlet kamu savunması için yeni önlemler almadıkça, halkın doğal alışkanlıkları kendilerini savunmalarını tamamen imkânsız kılar. (*WN V.i.a.15*)

Bu durumda “sadece devlet aklı”na (*WN V.i.a.14*) büyük bir ihtiyaç vardır. *Yalnızca devlet aklı!* Devlet aklı olmadığında sadece refah sona ermez, aynı zamanda “özgürlük, eşitlik ve adalet”e doğru bir ilerleme de sona erer. Devletin görevi, nüfusun büyük bir kısmının inatçı direnişine karşı gerekli savunma çabalarını zorla uygulamaktır. Özellikle barış zamanlarında bile daimî, iyi donanımlı ve organize bir ordu bulundurulmalıdır. Bu ordu, saldırgan komşuları caydırmalı ve acil durumlarda onların ordularına başarıyla direnmelidir. “Savunma ... zenginlikten çok daha önemlidir” (*WN IV.ii.30*), Smith’in en üst düzey siyasi emri budur. Ancak kendi halkının savunma yeteneğini artırmak, daimî orduyu küçültmek ve bu ordunun darbe yapmasını engellemek için, ona paralel olarak vatandaşlardan oluşan bir milis gücü kurulmasını önerir (*ibid*).

Eğer devlet gerekli sağduyudan yoksunsa, ulusun varlığı tehlikeye girer; zira vatandaşlar, uluslarının bütünlüğü ve egemenliği gibi toplumsal yararı ne savunmak isterler ne de savunabilirler. Smith tarih konusunda olağanüstü bilgili birisidir ve Thukydides’in Peloponnesos Savaşı (MÖ 431–404) hakkındaki eserini (bkz. örn. *WN V.i.a.5–7*) çok takdir eder. “Thukydides tuzağı”ndan, o ana kadar daha geniş bir jeopolitik bölgeye hâkim olan bir gücün, yeni yükselen bir güçten kaynaklı tehdit hissettiği ve algılanan bu tehdide önleyici bir savaşla karşılık verdiği durumlarda söz edilir (bkz. *Allison* 2017). Thukydides’in incelediği vaka, Atina’nın yükselişini ve savaşçı şehir devleti Sparta’nın bu durumdan dolayı güç ve nüfuzunu kaybetme korkusunu ele almaktadır. Thukydides, çatışmanın nasıl tırmandığını ve sonunda sadece birkaç ateşkesle kesintiye uğrayan 27 yıl süren bir savaşa dönüşmesini ayrıntılı olarak anlatır. Ölü sayısı oldukça fazladır ve yol açılan yıkım çok büyüktür. Thukydides’in kendisi, savaşın acı sonunu yaşamaktan kurtulur; bu son, büyük ölçüde zayıflamış Sparta’nın, sonunda tamamen tükenmiş olan Atina’ya, yani sevgili memleketine karşı galip gelmesiyle sonuçlanır. Savaş, her iki gücü de o kadar yıpratmıştır ki, uzun bir süre boyunca bölgede hâkim bir rol oynayamaz hale gelirler.

Smith, güçlü ve zengin ülkelerin de yoksul ülkeler için bir tehlike haline gelip gelemeyeceği sorusunu göz ardı edemez. Bu soruyu, son zamanlarda koşulların “sadece bir tesadüf” sonucu kökten değiştiğini belirterek ele almaktadır: “Barut ve ateşli silahların icadı” (*WN V.i.a.43*) sonucunda, uygar ulusların lehine “savaş sanatında büyük bir devrim” gerçekleşmiştir: uygar uluslar bunları karşılayabilirken, yoksul uluslar karşılayamamıştır. Sonuç: “Modern çağda yoksul ve barbarlar, zengin ve uygar uluslara karşı kendilerini savunmakta zorlanmaktadır.” Smith şu sonuca varır: “Ateşli silahların icadı... uygarlığın kalıcılığı ve yayılması açısından kesinlikle elverişlidir.” (*WN V.i.a.44*) Zengin ulusların elde ettikleri askeri üstünlüğü istismar etmeyecekleri yönündeki umudu, görünüşe göre, bu ulusların sakinlerinin savaşmaktan daha kârlı ve tatmin edici işleri olduğu inancına dayanıyordu. Peki ya savaş işi, barışçıl alternatiflerden daha yüksek kâr vaat ederse ne olur? Ya da maliyet düşürücü yenilikler sayesinde ateşli silahlar sonunda “barbarlar” için bile satın alınabilir hale gelirse ne olur? Ne yazık ki Smith, bu noktada kritik bir kavşakta akıl yürütmesini keser. Ancak önceki düşünceleri, okuyucularının bu konuyu bağımsız olarak sürdürmelerini ve ortaya çıkan olasılıkların yelpazesini aydınlatmalarını sağlayan bir dizi yorumlama çerçevesi içerir.

Dolayısıyla uygarlık süreci, son derece riskli bir girişimdir. Smith, bunun başarıya ulaşp ulaşmayacağını nihai olarak hükümete ve yasama organına (ve doğru zamanda ortaya çıkan “tesadüflere”) bağlı olduğunu defalarca vurgular. Özellikle endişe verici bir durumda, tüm umut “sadece” “devlet aklı”na bağlıdır. Ona güvenilebilir mi? Konunun muhatapları – en geniş anlamıyla politikacılar – karşılaştıkları sorunların üstesinden gelebilir mi?

6. Politikacılar nasıl olmalı ve nasıl oluyorlar

Smith, bütün bir ulusun kaderi emanet edilen kişilerin, tarih, ekonomi, siyaset ve hukuk bilgisinin yanı sıra olağanüstü kişilik özelliklerine, sağduyuya, yaratıcılığa, sağlam muhakeme yeteneğine ve liderlik meziyetlerine sahip olması gerektiği konusunda hiçbir şüpheye yer bırakmıyor. Bu nitelikler olmadan bir ulusu tüm tehlikelerden

başarıyla nasıl geçirebilirler ki? Ve eğer bireysel olarak gerekli niteliklere sahip değillerse, en azından özenle seçilmiş danışmanlar, personel ve memurlar aracılığıyla gerekli ekibi toplu olarak oluşturabilmelidirler. *Ahlaki Duygular Kuramı'nda* Smith, eserin çeşitli bölümlerinde ideal devlet adamı ve yasa koyucu profilini ayrıntılı olarak ortaya koyar. Genç Buccleuch Dükü'nün öğretmeni olarak, 1764 -1766 yılları arasında Avrupa kıtasına yaptıkları Grand Tour sırasında onu üst düzey bir siyasi göreve hazırlamak için çaba harcadı; onu ahlaki, zihinsel ve birçok bilgi alanında yetiştirmek istedi²⁸.

İdeal bu kadar – peki ya Smith'in dönemindeki politikacılar ne durumda? Bazılarına büyük saygı duyuyor, ancak bunlar istisna. Politikacıların çoğunluğu hakkında iyi bir görüşe sahip değil ve bunu hiç saklamıyor. *LJ*'de onlardan "dürüstlük ve dakiklik açısından dünyadaki en olağanüstü insanlar değil" (*LJ* (B) 327) diye bahsederken; *WN*'de ise "sinsi ve kurnaz hayvan" (*WN* IV.ii.39) ifadesinden yararlanır.

Smith, ele alınan bu önemli konuda elbette daha fazla iyimserlik sergilemek isterdi, ancak sağduyusu, keskin gözlem yeteneği, gerçekçiliği ve dürüstlük ilkesine bağlılığı onu bundan alıkoymuyor.

VII. SONUÇ

Görüldüğü üzere, Smith, Marx ve Schumpeter, politik ekonominin temel görevlerinden birinin, ekonomik ilişkiler ve süreçlere dair yanlış yorumlamaları ve bunlara dayanan ekonomi politikalarını ortaya çıkarmak ve bunlarla mücadele etmek olduğuna inanmaktadırlar. Smith'e göre, yanlış yorumlamalar siyasi kararları yönlendirdiği ölçüde, uygarlık sürecini engelleyebilir, durdurabilir, hatta tersine çevirebilir. Marx'a göre ise, bunlar kapitalizmin aşılmasını ve yeni, daha üstün bir toplumsal düzene geçişi geciktirebilir, ancak nihayetinde engelleyemez. Etkili olan sosyo-ekonomik güçler, uzun vadede kendileriyle ilgili yanıltıcı fikirler tarafından etkisiz hale getirilemez. Gerçekliğin normatif gücü, tüm yanlış anlamaların üstesinden gelecektir. Toplumsal "üstyapı", üretim biçiminden doğar, tersi değil. Schumpeter'e göre, yanlış yorumlamalar, genel olarak başarılı bir toplumsal düzen olan kapitalizmin, daha aşağı bir düzen olan sosyalizmle yer değiştirmesine katkıda bulunabilir. Sosyalizm sadece ekonomik açıdan daha az etkili olmakla kalmaz; aynı zamanda, öncelikle durumunu iyileştirmesi beklenen işçilerin özgürlüklerini ve fırsatlarını kapitalizmden daha şiddetli bir şekilde kısıtlar. Bunun yine de gerçekleşebilmesi — ve aslında çoktan gerçekleşmiş olması— Schumpeter'e göre, somut gerçekler karşısında yanıltıcı fikirlerin zaferidir. O, uygarlık sürecinin entelektüel bir tuzağa düşme ve belirgin şekilde yavaşlama, hatta Bolşevik tiranlığıyla sonuçlanma tehlikesiyle karşı karşıya olduğundan endişe duymaktadır.

Sosyal teorisinin evrimsel unsurlarına gelince Smith, Marx ile Schumpeter'in gölgesinde kalmasına gerek kalmayacak düzeyde gerçekten dikkate değer bir katkı sunuyor. Uygarlık sürecinin maruz kaldığı sayısız tehlikeyi gayet iyi biliyor. Tehlikeler her yerde pusuda bekliyor ve bunların hepsinin her zaman önlenip önlenemeyeceği hiç de belli değil. Çok şey, vazgeçilmez "devletin aklı"na güvenilip güvenilemeyeceğine bağlıdır; zira salt kâr peşinde koşma ve hedonizmle şartlanmış bir nüfus, kendi başına çözemeyeceği sorunların bizzat en önemli nedenlerinden biridir. Smith hakkındaki yazılarda sıkça rastlanan, tüm güvenini kişisel çıkar ve bencilliğin toplumsal açıdan yararlı etkilerine bağlayan naif iyimserliği, bir uydurmadır. Naif iyimser Smith, ölümsüz İskoç ile sadece belirsiz bir derecede, en iyi ihtimalle de uzak bir akrabadır. Şaşırtıcı bir şekilde, naif iyimser Smith de ölümsüz gibi görünmektedir.

KAYNAKÇA

Allison G. (2017): *Destined for War. Can America and China Escape Thucydides's Trap?* London: Scribe Publications.

²⁸ Ömrü boyunca öğretmenine hayranlık duyan ve ona derin bir bağlılık besleyen genç dük, siyasi bir kariyer yerine, kendi topraklarında tarım reformcusu olarak çalıştı.

- Autor, D./Dorn, D./Katz, L. F./Patterson, C./Van Reenen, J. (2020): The Fall of the Labor Share and the Rise of Superstar Firms. *Quarterly Journal of Economics* 135(2), S. 645–709.
- Darwin, C. (1859): *On the Origin of Species by Means of Natural Selection*. London: John Murray.
- Darwin, C. (1871): *The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex*. London: John Murray.
- Dopfer, K. (2016): Evolutionary Economics. In Faccarello, G./Kurz, H. D. (Eds.), *Handbook on the History of Economic Analysis*, Bd. III: Developments in Major Fields of Economics, Cheltenham and Northampton: Edward Elgar, S. 175–193.
- Engels, F. (1844): Umriss zu einer Kritik der Nationalökonomie. In: *Deutsch-Französische Jahrbücher* 1/2, Paris, Wiederabdruck in: *MEGA I/2*, S. 467–494.
- Gossen H. H. (1854): *Entwicklung der Gesetze des menschlichen Verkehrs und der daraus fließenden Regeln für menschliches Handeln*, Braunschweig: Vieweg und Sohn.
- Herzog, L./Honneth, A. (Hrsg.) (2016): *Joseph A. Schumpeter. Schriften zur Ökonomie und Soziologie*. Mit einem Nachwort von Heinz D. Kurz, Berlin: Suhrkamp.
- Hilferding, R. (1910): *Das Finanzkapital*, Wien. Neudruck Frankfurt am Main: Europa Verlag.
- Horn, K. I. (2023): Kampf den Klischees: Die jüngere Adam-Smith-Forschung rollt die Interpretation des schottischen Gelehrten neu auf. Ein Survey. In: *Perspektiven der Wirtschaftspolitik* 24(2), S. 184–219; wiederabgedruckt in diesem Sammelband.
- Kurz, H. D. (1991): Adam Smith über Krieg und Frieden. *Ökonomie und Gesellschaft*, Jahrbuch 9, Frankfurt und New York: Campus, S. 101–137.
- Kurz, H. D. (2011a): Einhundert Jahre Rudolf Hilferdings *Das Finanzkapital*. In: Chaloupek, G./Kurz, H. D./Smalldone, W. (Hrsg.), *Rudolf Hilferding: Finanzkapital und organisierter Kapitalismus*, Graz: Leykam, S. 9–49.
- Kurz, H. D. (2011b): David Hume. Von der „Natur des Menschen“ und der „kommerziellen Gesellschaft“. Oder: Über „Nebenwirkungen“ und „wirkliche Ursachen“. In: *Aufklärung und Kritik* 18(1), S. 100–126.
- Kurz, H. D. (2013): Das Problem der nichtintendierten Konsequenzen. Zur Politischen Ökonomie von Karl Marx. In: *Marx-Engels Jahrbuch 2012/13*, Berlin: Akademie Verlag, S. 75–112.
- Kurz, H. D. (2016a): Adam Smith on Markets, Competition and Violations of Natural Liberty. *Cambridge Journal of Economics* 40(2), S. 615–638.
- Kurz, H. D. (2016b): *Economic Thought: A Brief History*. New York: Columbia University Press.
- Kurz, H. D. (2018): Hin zu Marx und über ihn hinaus. Zum 200. Geburtstag eines deutschen politischen Ökonomen von historischem Rang. In: *Perspektiven der Wirtschaftspolitik* 19(3), S. 245–265.
- Kurz, H. D. (2019a): Schumpeter im sozialwissenschaftlichen Pantheon. *Leviathan. Berliner Zeitschrift für Sozialwissenschaft*, 47(3), S. 375–397.
- Kurz, H. D. (2019b): Adam Smith über das Merkantil- und das Agrikultursystem. In: Hansen, H./Kraski, T. (Hrsg.), *Politischer und wirtschaftlicher Liberalismus: Das Staatsverständnis von Adam Smith*. Baden-Baden: Nomos, S. 67–92.
- Kurz, H. D. (2022): Joseph A. Schumpeter und die Praxis der schöpferischen Zerstörung in den Sozialwissenschaften. Erscheint in: Acham, K./Moebius, S. (Hrsg.), *Hauptströmungen und zentrale Themen der deutschsprachigen Soziologie der Zwischenkriegszeit*. Veröffentlichungen der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien, Köln und Weimar: Verlag Böhlau.

- Kurz, H. D. (2024a): Joseph A. Schumpeter: One of the Founders of Evolutionary Economics. In: Dopfer, K./Nelson, R. R./Potts, J./Pyka, A. (Eds.), Routledge Handbook of Evolutionary Economics. Abingdon und New York: Routledge, S. 11–29.
- Kurz, H. D. (2024b): Adam Smith: Evolutionary Social Theorist ante litteram. In: Homo Oeconomicus 41, im Erscheinen.
- Kurz, H. D./Salvadori, N. (1995): Theory of Production. A Long-Period Analysis. Cambridge, Melbourne and New York: Cambridge University Press.
- Kurz, H. D./Sturn, R. (2016): Adam Smith. Die größten Ökonomen, 2. Aufl. München: UVK Verlag.
- Leclerc, G.-L., Comte de Buffon (1749 et seq.): Histoire Naturelle générale et particulière. Mehrere Verlage und zahlreiche Bände. Lorenz, H.-W. (2020): Der Darwinismus in der Nationalökonomik. In: Spahn, P. (Hrsg.), Von Marx & Engels zu Nelson & Winter (und darüber hinaus). Berlin: Duncker & Humblot, S. 1–53.
- Marx, K. (1867): Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie, Band I. Wiederabdruck 1967. Frankfurt/M.: Europäische Verlagsanstalt.
- Marx, K./Engels, F. (1975 ff.): Marx-Engels-Gesamtausgabe (MEGA2). Hg. von der International Marx-Engels Foundation (IMES), zahlreiche Bände, mehrere Herausgeber, Berlin: DeGruyter. (Im Text zitiert als MEGA gefolgt von Band- und Seitenzahl.)
- Mizuta, H. (Hrsg.) (2000): Adam Smith's Library. A Catalogue. Oxford: Clarendon Press.
- Ricardo, D. (1951 ff.): The Works and Correspondence of David Ricardo. Hrsg. Von Piero Sraffa unter Mitarbeit von Maurice H. Dobb, 11 Bände. Cambridge: Cambridge University Press. (Im Text zitiert als Works gefolgt von Band- und Seitenzahl).
- Ruse, M. (1988): Molecules to Men: Evolutionary Biology and Thoughts of Progress. In Nitecki, M. H. H. (Ed.), Evolutionary Progress. Chicago, IL: Chicago University Press.
- Saitō, K. (2016): Natur gegen Kapital. Marx' Ökologie in seiner unvollendeten Kritik des Kapitalismus, Frankfurt: Campus.
- Schotter, A. (1985): Free Market Economics: A Critical Appraisal, New York: Blackwell.
- Schumpeter, J. A. (1908): Über das Wesen und den Hauptinhalt der theoretischen Nationalökonomie. Berlin: Duncker und Humblot.
- Schumpeter, J. A. (1912): Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung. Berlin: Duncker und Humblot.
- Schumpeter, J. A. (1928): The Instability of Capitalism. In: Economic Journal 38, S. 361–386. Deutsche Übersetzung in Schumpeter (1987).
- Schumpeter, J. A. (1939): Business Cycles. A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process, 2 Bände. New York: MacGraw-Hill.
- Schumpeter, J. A. (1949): The Communist Manifesto in Sociology and Economics. In: Journal of Political Economy 57, S. 199–212. Deutsche Übersetzung in Schumpeter (1987).
- Schumpeter, J. A. (1954): History of Economic Analysis. London: George Allen and Unwin.
- Schumpeter, J. A. (1987): Beiträge zur Sozialökonomik. Hrsg. und eingeleitet von Stephan Böhm, Wien, Köln und Graz: Böhlau.
- Schumpeter, J. A. ([1942] 2020): Kapitalismus, Sozialismus und Demokratie, 10., erstmals vollständige deutsche Aufl., mit einer Einführung von Heinz D. Kurz. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag.

- Smith, A. ([1759] 1976): The Theory of Moral Sentiments. In: Macfie, A. L./Raphael, D. D. (Eds.), The Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith. Oxford: Oxford University Press. Im Text zitiert als TMS.
- Smith, A. ([1776] 1976): An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations, 2 Bände. In: Campbell, R. H./Skinner, A. S. (Eds.), The Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith. Oxford: Oxford University Press. Im Text zitiert als WN.
- Smith, A. (1977): The Correspondence of Adam Smith. In: Mossner, E. C./Ross, I. S. (Eds.), The Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith. Oxford: Oxford University Press.
- Smith, A. (1978): Lectures on Jurisprudence. In: Meek, R. L./Raphael, D. D./ Stein, P. G. (Eds.), The Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith. Oxford: Oxford University Press. Im Text zitiert als LJ.
- Smith, A. (1980): Essays on Philosophical Subjects. In: Wightman, W. P. D. (Ed.), The Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith. Oxford: Oxford University Press.
- Sraffa, P. (1960): Production of Commodities by Means of Commodities. Cambridge: Cambridge University Press.
- Taka, T. (2012): Instinct as a Foundational Concept in Adam Smith's Social Theory. History of Economic Thought, Zeitschrift der Japanese Society for the History of Economic Thought, 53(2), S. 1–20.
- Wieser, F. von (1910): Recht und Macht. Leipzig: Duncker & Humblot.
- Wieser, F. von (1926): Das Gesetz der Macht. Wien: Julius Springer.
- Young, A. (1928): Increasing Returns and Economic Progress. Economic Journal, 38(152), S. 527–542.